

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТУ
УКРАЇНИ**

КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА ТЕОРІЇ ОЛІМПІЙСЬКОГО СПОРТУ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістра
за спеціальністю 017 «Фізична культура і спорт»,
освітньою програмою «Олімпійський спорт і освіта»

на тему: **«ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ
ТРЕНЕРА В ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКОМУ ФУТБОЛІ»**

здобувача вищої освіти
другого (магістерського) рівня
Левчук О.П.

Науковий керівник: Воронова В.І.,
канд.пед.наук, професор

Рецензент: Гринь О.Р.,
канд.пед.наук, професор

Рекомендовано до захисту на засіданні
кафедри історії та теорії олімпійського
спорту (протокол № 5 від 01.12.2022 р.)

В.о. завідувача кафедри: Радченко Л.О.
д.фіз.вих., доцент

Київ-2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ ТРЕНЕРА ЗА ДАНИМИ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ	8
1.1. Управління в спорті	8
1.2. Функції тренера в роботі зі спортсменом, командою	9
1.3. Педагогічна складова діяльності тренера в спорті.....	11
1.4. Особистісні особливості тренера по спорту	17
1.5. Психологічна характеристика тренерів з футболу, які виховали спортсменів-зірок.....	19
Висновки до розділу 1	26
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	28
2.1.1. Аналіз науково-методичної літератури та даних мережі Інтернет.....	28
2.1.2. Психологічна діагностика	29
2.1.3. Методи математичної статистики	33
2.2. Організація дослідження	35
РОЗДІЛ 3. ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ТА ПСИХОГРАМА ОСОБИСТОСТІ ТРЕНЕРА В ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКОМУ ФУТБОЛІ.....	37
3.1. Сила нервової системи в дитячо-юнацьких футбольних тренерів	37
3.2. Порівняння типів темпераменту у тренерів	39
3.3. Стилi керівництва тренерів, які працюють з дітьми та юнаками	42
3.4. Зв'язок між віком та самооцінкою тренера.....	49
3.5. Зв'язок між стажем тренерської діяльності та самооцінкою тренера	52
3.6. Взаємозв'язок між проявами двох компонентів темпераменту (екстраверсія-інтроверсія та нейротизм) й рівнем самооцінки тренерів	54
3.7. Взаємозв'язок даних рухливості нервової системи (НС) (методика Стреляу) та показників за результатами коректурної проби (точність, ефективність, швидкість)	55

3.8. Залежність даних коректурної проби (точність, ефективність, точність) від віку	56
3.9. Психограма особистості тренера в дитячо-юнацькому футболі.....	57
Висновки до розділу 3	59
ВИСНОВКИ	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ.....	66

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сьогодні в теорії спорту існує багато наукових даних, що стосуються різнобічних досліджень особистості тренера, але їх аналіз свідчить, що переважна їх більшість в основному стосуються тренерів, які працюють з висококваліфікованими спортсменами висококласних команд (А.І.Малиновський, В.І.Воронова, В.М. Костюкевич, М.Карсон, Т.Н. Бушуєва, Ю.А. Зубарев). Але дослідження, які стосуються вивчення особистості тренера в дитячо-юнацькому футболі розрізнені, епізодичні, що не дає змогу описати всю цілісність тих психологічних особливостей, які повинні бути у тренера, який працює переважно зі спортсменами дитячого та підліткового віку.

Вивчення питання співпраці юних спортсменів із тренером показує, що тренер рано чи пізно стає для спортсмена референтною особою, яку він постійно бачить на тренуваннях та під час змагань і поведінку якої спортсмен і починає вподобати. Саме тому прояви особливостей особистості тренера так сильно можуть впливати на поведінку, світогляд, становлення особистості юного спортсмена до оточуючої його дійсності [11].

Саме тому тренеру потрібно постійно пам'ятати, що він ще є і педагогом, і психологом, і його задача не тільки навчити техніці, навичкам і зрозуміти причини невдач або відсутності зростання майстерності вихованця [56]. Головним для тренера в дитячо-юнацькому спорті є постійно нагадувати собі, що саме він є тією людиною, яка формує відношення до спорту, життя і людей. В його руках крихка посудина особистості юного спортсмена і від тренера багато в чому залежить, яка особистість формується із конкретного спортсмена [56, 75, 81].

Наукові дані свідчать, що неправильна поведінка тренера може знизити ефективність його роботи. Так, частіше за все, конфлікти з тренером призводять

до того, що спортсмен покидає заняття даним видом спорту або переходить до іншої команди [75].

З огляду на вищезазначене, в основу психолого-педагогічних впливів кожного тренера, які сприяють забезпеченню діяльності спортсмена, повинно бути покладено виховання потягу до постійного самовдосконалення, самовиховання. Вкладати в юних футболістів потрібно і фанатизм, який підштовхуватиме їх до досягнення високого рівня спортивної майстерності, найвищих результатів у різноманітних змаганнях, перемоги. Вагомим фактором у цьому слугуватиме виховання характеру юних спортсменів, їх волі, здатності до саморегуляції своїх психічних станів [75].

Тренерська робота не є грою, яку особистість може влаштувати, щоб задовольнити свої кар'єрні амбіції, які наприклад не були задоволені під час ігрової кар'єри, коли діючий спортсмен ще і не замислювався про роботу тренера. Найбільша проблема в роботі дитячо-юнацького тренера полягає в тому, що працюючи з молоддю, він копіює засоби та методи підготовки в тренерів, які працюють з командами майстрів. Кращий тренер є не той, хто копіює все підряд у висококласних тренерів, а той, хто працює творчо і спонукає до творчості своїх вихованців [55, 56]. Тренер, який працює з молоддю, повинен знати, що це покладає на нього велику відповідальність, оскільки, як зазначалося, він має великий вплив на становлення особистості своїх вихованців. Від вчинків та прийнятих рішень тренера залежить світогляд, доля юного гравця [18, 36].

Діяльність тренера повинна бути зрозумілою та доступною для юних футболістів. Основою в тренуваннях мають бути бажання гравців, які мають властивість мінятися в процесі багаторічної підготовки (в кожній віковій групі є свої періоди, особливості перебігу яких також потрібно враховувати) [56, 75].

Все викладене дає нам підставу вважати, що вибрана тема є актуальною і тому в нашому дослідженні ми будемо шукати відповідь на запитання: якою повинна бути особистість тренера в дитячо-юнацькому футболі? Які психологічні характеристики тренера допомагають ефективно працювати з дітьми та молоддю?

Зв'язок роботи з науковими планами, темами. Робота виконана відповідно до Плану НДР НУФВСУ на 2021-2025, згідно теми кафедри психології і педагогіки 2.9 «Мобілізація особистісного ресурсу суб'єктів спортивної діяльності засобами психолого-педагогічного супроводу» (№ державної реєстрації 0121U108308). Магістр є співвиконавцем теми.

Мета роботи – визначити особливості особистості тренера в дитячо-юнацькому футболі, як значущі компоненти, що впливають на професійне становлення спортсмена.

Об'єкт дослідження – особистість тренера в дитячо-юнацькому футболі.

Предмет дослідження – психологічні складові особистості дитячо-юнацького тренера, які забезпечують ефективність його діяльності.

Завдання дослідження:

1. На підставі аналізу науково-методичної літератури, даних мережі Інтернет вивчити психологічні характеристики особистості тренера в спортивній діяльності та футболі зокрема.

2. Дослідити психологічні властивості особистості тренерів, які працюють з юними спортсменами-футболістами.

3. Визначити стиль керівництва, який найчастіше використовується в роботі тренерів юних футболістів.

4. Використовуючи отримані кількісні дані скласти психограму особистості дитячо-юнацького тренера.

Методи дослідження:

- аналіз науково-методичної літератури та даних мережі Інтернет;
- методи психодіагностики (теппінг тест; коректурна проба; самооцінка особистості; стиль керівництва (А.Л. Журавльової) ; EPQ; методика САН; опитувальник Стреляу-Вяткіна; шкала вразливості; шкала «Загальної пристосованості»);
- методи математичної статистики.

Практична значущість. Результати роботи сприятимуть:

- визначенню шляхів самовдосконалення тренерів, які працюють з дитячо-юнацькими командами в футболі;
- допомозі керівникам, які приймають на роботу тренерів для роботи з дитячо-юнацькими командами;
- визначенню психодіагностичних методик для дослідження особистості тренерів, які планують працювати з юними спортсменами.

РОЗДІЛ 1

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ ТРЕНЕРА ЗА ДАНИМИ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

1.1. Управління в спорті

Коли ми переглядаємо спортивні події, де основними героями є спортсмени, завжди цікаво дізнатися, що за людина привела їх до участі у цих видовищних змаганнях та до перемоги у них? Хто керує такою діяльністю, визначає засоби та методи підготовки, спрямовує та направляє? Це робить людина-керівник, функції якої в спорті виконує тренер.

Управління (в спорті) – це свідома дія людини (тренера), яка спрямована на суспільну систему або на її окремі групи(в даному випадку, в сфері спорту), забезпечує оптимальне функціонування і розвиток, використовуючи властиві людству об'єктивні закономірності розвитку [22, 31]. Управляючи, людина виконує соціальну функцію, яка виявляється в організаційно-тренувальній діяльності, яка забезпечує ефективність розвитку команди, спортсмена для досягнення важливих цілей та завдань, які стоять перед командою, спортсменом [22, 31]. Ефективність управління залежить від психологічних властивостей тренера, вроджених задатків та здібностей, набутого досвіду під час роботи та прожитого життя, до складу яких науковці відносять [11]:

- врівноваженість тренера, стійка поведінка, які не повинні часто змінюватися, особливо під час стресових ситуацій. Така поведінка надає спортсменам впевненості, викликає довіру до тренера;

- адекватність вимог та настанов від тренера підопічним. Це дозволяє ставати перед спортсменами такі вимоги, з якими вони могли б впоратися, які є реальними для виконання. Наприклад, якщо спортсмен не в змозі зіграти на позиції нападника або за станом здоров'я не пробіжить першим у марафоні, то немає сенсу від нього вимагати неможливого;

- стабільність в команді, яка дозволяє спортсмену відчувати впевненість в своїй діяльності, майбутньому;

- відповідність між вимогами тренера та підготовленістю команди до виконання поставлених завдань.

1.2. Функції тренера в роботі зі спортсменом, командою

Процес керівництва вимагає від тренера виконання дуже великої кількості різноманітних ролей, які роблять діяльність тренера в будь-якому виді спорту унікальною та накладає на нього дуже велику відповідальність [7, 11, 16]:

- **виховні** – їх суть полягає у формуванні та дотриманні моральних та ідейних основ поведінки спортсменів, тренерського складу та інших членів команди;

- **освітньо-просвітницькі** – постійне оновлення знань вихованців, їх спеціальних вмінь та навичок, які характерні для обраного виду спорту;

- **управлінсько-організаційні** – діючи в межах наданих йому прав, тренер спрямовує та підсумовує вчинки команди, яка з ним працює, планує та організовує тренувальні заняття, планує участь у спортивних змаганнях, тобто спрямовує та організує всю спортивну діяльність своїх підопічних;

- **стратегічні** – ефективна та успішна діяльність команди безумовно залежить від вірної постановки цілей, визначення засобів та методів їх досягнення. Завдяки вмінню намітити такий загальний план життєдіяльності

команди на довготривалий проміжок часу тренер буде мати змогу контролювати власні дії і на цьому шляху допускати менше помилок. Стратегічні здатності забезпечують тренеру творчий підхід до тренувальної діяльності, дають змогу пропонувати нові, сучасні ідеї та впроваджувати їх в тренувальну програму для підготовки спортсменів, а також допомагають прогнозуванню, передбаченню кінцевого результату спортсмена або команди;

- **планування** – ця функція допомагає визначити конкретні завдання, час для реалізації та засоби, якими будуть досягатися поставлені цілі, вдало розпоряджатися не тільки своїм часом, але і спортсменів, помічників;

- **експертно-консультативні** – під час командної діяльності всі члени команди (спортсмени, адміністратори, тренери-помічники, медичний склад тощо) повинні не сумніватися в тому, що ними керує компетентна особа, яка є достовірним носієм інформації та вправним спеціалістом не тільки в даному виді спорту, але і в теорії спорту та інших необхідних для життєдіяльності команди питаннях;

- **адміністративно-господарські** – ці функції пов'язані з матеріальним забезпеченням тренувального процесу. Це надбання та контроль за доглядом стану інвентаря (футбольні м'ячі, фішки, свисток та ін.), нагляд за станом спортивного майданчика, роздягалень, забезпечення безпечності тренувального процесу тощо;

- **психотерапевтичні** – полягають у контролі психічного здоров'я членів команди та кожного спортсмена, робота стосовно профілактики та вирішення конфліктних ситуацій, вміння помічати та розуміти проблеми своїх вихованців, вчасно допомагати під час стресових ситуацій, створювати та підтримувати позитивний психологічний клімат;

- **представницькі** – кожна команда, хоча і характеризується обособленістю, проте зв'язок із зовнішнім соціальним середовищем, а саме: з іншими командами, агентами, директорами, арбітрами, гравцями з інших команд тощо є обов'язковою частиною її функціонування – налагодження необхідних зв'язків та відстоювання інтересів команди (чи окремих спортсменів) також здійснюється тренером.

1.3. Педагогічна складова діяльності тренера в спорті

Педагогічна діяльність тренера вимагає високий рівень знань, соціальної відповідальності та моралі. Результати тренерської діяльності мають відповідати освітнім стандартам, а процес здійснення – моральним нормам. Виховання особистості спортсмена вимагає високої відповідальності та компетентності тренера як педагога [2, 14, 16].

Педагогічна діяльність тренера в спорті дуже різноманітна, так як [2, 14, 16, 80]:

а) в процесі професійної взаємодії об'єктами педагогічного впливу можуть бути: команда, спортсмени, їхні батьки, державні установи, громадські організації, що мають вплив на навчання, виховання, дозвілля підопічних, а також сам тренер як суб'єкт та об'єкт своєї діяльності, власного життя;

б) предметами психолого-педагогічного впливу є знання, вміння вихованців під час тренувального процесу та їх успішність у навчальних дисциплінах, їх інтелектуальні та особистісні якості;

в) формами педагогічного впливу є навчальні заняття та заходи (нормативні, планові, ситуативні, вимушені або ініціативні), які диктуються поточним моментом, а обсяг та важливість буває суттєвою та потребує витрат часу, душевних та фізичних сил;

г) з одного боку, способами впливу є методичні прийоми, техніки, технології, що самі по собі складають досить великий «обов'язковий» професійний арсенал, і нестандартні, імпровізаційні та творчі рішення, необхідність у яких виникає в тренувальних заняттях та під час змагань.

Педагогічна діяльність тренера опосередкована «своєрідною метадіяльністю» стосовно процесу управління. Вона базується не стільки на своїй системоутворюючій функції, скільки на основі зворотної інформації від поточної реалізації педагогічних функцій. У педагогіці ця специфіка теоретично знайшла відображення у принципі доступності навчання [6, 61].

Педагогічна діяльність специфічна своїми висновками, спрямованими на майбутнє і розбіжністю цілей суб'єкта та об'єкта діяльності в теперішньому часі, які полягають в тому, що педагог знає, що потрібно підопічному, а останній ще цього не знає [58].

Об'єкт діяльності тренера як педагога – це особистість, яка постійно розвивається. Продукти його діяльності «відображаються в психічному» образі його учнів — у знаннях і вміннях і навіть у особливостях їх особистості. Педагогічна діяльність носить творчий характер, проте в ній немає певних алгоритмів [16, 58].

Такі основні специфічні особливості педагогічної діяльності, що істотно відрізняють її від інших видів професійної діяльності повинен враховувати при здійсненні педагогічних впливів на спортсменів кожен тренер.

Враховуючи специфіку діяльності тренера у спорті, є необхідність розглянути особливості педагогічної діяльності та особливості тренерської діяльності. Особливістю тренерської діяльності є те, що його провідною та відповідальною роллю є виховання та розвиток спортсмена. Дослідники відзначають, що в силу специфіки спортивної діяльності ця її особливість

пред'являє високі вимоги як до професіоналізму, так і до особистості тренера [4, 11, 16, 29].

Особливість діяльності тренера в спорті полягає в її педагогічному характері. Тренер – це педагог, так як під час тренування відбувається навчальна діяльність, і тому основні завдання під час тренувань опосередковані навчанням та вихованням як молодих, так і дорослих спортсменів. Дослідники поряд з цією головною особливістю виділяють ряд інших.

Професійна діяльність тренера включає в себе ряд педагогічних поглядів, особливостей, а це означає, що тренер має володіти наступними групами здібностей [11, 14, 16, 75]:

- академічні – за їх допомоги тренер може розширити та поглибити свої знання у певному виді діяльності, а також долучатися до дослідницької роботи, застосовувати інноваційні технології у своїй роботі;

- дидактичні – вони полягають в умінні тренера шукати, вдосконалювати, підбирати для свого контингенту навчальний матеріал, що відповідав би їх віку, анатомо-фізіологічним, психологічним особливостям. Тренер має мотивувати, надихати своїх вихованців до виду спорту, який він викладає, стимулювати їх до самостійного виконання вдома завдань, які б допомогли прогресувати та отримувати задоволення від заняття, а також розвивати увагу та волюві якості, створюючи відповідні умови на тренувальних заняттях;

- перцептивні – вони надають допомогу у проникненні до внутрішнього світу вихованця за допомогою педагогічного спостереження, зрозуміти його стан, слідкувати за змінами настрою, їх частоту, а також корегувати негативну поведінку та розвивати, поширювати позитивні риси в процесі виховних впливів;

- комунікативні – за їх допомоги тренер може виконувати безліч функцій: управлінську (керування та вплив на оточення), розвиваючу (виховання

моральних поглядів у спортсменів та інших підлеглих, розвиток спеціальних вмінь, які характерні даному виду спорту), інформаційну (отримання, фільтрування, переробка, передача інформації), пізнавальну (тренер шукає та аналізує необхідну інформацію, яка допоможе під час роботи), емоційну (передача емоцій, вплив на психічні стани, настрої підлеглих);

- конструктивні – формування та розвиток особистості в групі спортсменів, коли тренер має можливість прогнозувати, передбачати досягнення, зміни в підготовці, поведінці своїх вихованців у певних тренувальних ситуаціях;

- організаторські – це здатність організовувати, надихати та мотивувати спортсменів на вирішення поставлених задач (створити необхідні умови для тренувальної діяльності, змагань та відновлення, розвиток техніко-тактичних якостей, підтримка позитивного психологічного клімату в команді та ін.);

- атенційні здібності – розподілення своєї уваги між декількома видами діяльності одночасно. Тренер має слідкувати за змістом, формою проведення тренування, ділитися своїми думками з вихованцям, слідкувати за ними, реагувати та приймати певні міри виходячи з того, яка ситуація трапилася під час тренування, слідкувати за своєю поведінкою та тим, як реагуєш на зовнішні подразники, наприклад;

- педагогічна уява – це здатність «побачити» та передбачити наслідки своєї діяльності;

- спеціальні здібності – володіння прийомами свого виду спорту, наявність емпатії, оптимізму та педагогічного такту, вміння завойовувати та підтримувати авторитет, готовність до змін в роботі, психомоторні здібності та інші, які допоможуть визначити, чи готовий тренер до саморозвитку [11, 14, 16, 75].

Діяльність тренера характеризується високим ступенем відповідальності за фізичне та психологічне благополуччя спортсменів, які повністю довірили йому і свою особистість і своє майбутнє.

У зв'язку з цим А.Я. Корх наголошує, що в процесі підготовки спортсменів тренер несе відповідальність за їх виховання, здоров'я, якість спортивних результатів. Внаслідок цього, спілкування тренера зі спортсменом є постійним та ненормованим. Це означає, що тренер повинен виконувати роль вихователя та багато інших ролей, яких очікують від нього вихованці [34].

Г.І. Савенков (1979) відзначає велику кількість ролей тренера на етапах професійного становлення спортсменів: на ранніх етапах виконується роль опікуна, на більш пізніх етапах роль наставника, а на етапі вищих досягнень в ролі – керівника [80].

Тренеру важливо продемонструвати свій професіоналізм і тим самим викликати у вихованців симпатію. Якщо цього не зробити, діти можуть побажати змінити команду, тренера. В цілому успішність виховання та розвитку залежить від вміння тренерів спілкуватися зі своїми підопічними [3, 14, 83].

Негативний вплив на професійне становлення спортсменів та успішність їх роботи здійснює підвищена стресогенність поведінки тренера, яка призводить до нервових перенапружень, може негативно впливати на взаємовідносини, спричиняє появу конфліктів. До факторів, які спричиняють підвищення емоційного напруження в діяльності тренера відносять [10, 16, 30, 68]:

а) діяльність тренера проходить за межами його зони комфорту(часті переїзди, далеко від сім'ї, умови, що часто змінюються тощо);

б) тренер вступає в контакти з великим колом людей, які приймають участь в тренувальній та змагальній діяльності (керівництво клубу, арбітри матчу,

батьки дітей, журналісти, тренери та керівництво інших команд) і не завжди позитивно оцінюють результати роботи даного тренера;

в) успішність тренера залежить не тільки від нього, а й від учнів, керівників, матеріально-технічної бази, умов роботи;

г) невизначеність ризиків, так як діяльність нічого не гарантує, ні кількості, ні якості роботи (спортсмен знайшов іншу команду, керівництву не подобається погляд тренера на розвиток команди, травма гравця);

г) нестабільність тренерського статусу. Коли є успіхи, то перемога приписується як правило команді, якщо програв, то тренер;

д) висока емоційна напруга, особливо під час змагань, яку необхідно стримувати або приховувати;

е) вірогідність отримання травми при показі виконання рухової дії, особливо, коли знизився фізичний стан та не готовий психологічно.

Діяльність учителя фізичної культури також пов'язана зі знанням спорту, але на відміну від їх педагогічного спрямування, як вказує В.Н. Прохоров, діяльність тренера має такі особливості [14, 41, 68]:

- у тренера більше виражена спеціалізація;
- тренер більше зацікавлений в результаті своєї роботи, так як його робота кількісно та якісно оцінюється за спортивними результатами вихованців;
- нерегламентований характер роботи (робота у вихідні та святкові дні, в різні періоди доби);
- тренер має бути хорошим агітатором і мотиватором, щоб залучати дітей та батьків до свого виду спорту, щоб діти і після закінчення навчання могли самостійно розвиватися в обраному виді спорту;

- володіти не тільки набором, а й відбором у навчальні групи;
- відповідальність за здоров'я спортсмена на тренуваннях і змаганнях;
- підтримання особистої фізичної форми для того, щоб бути прикладом для своїх вихованців, демонструвати якісно рухові завдання.

Отже, професійна діяльність тренера має схожі риси з іншими педагогічними професіями та свої, специфічні, які досить сильно відрізняють її від інших. Перша група складає загальне, а друга – специфічне у роботі тренера. Виділені специфічні особливості професійної діяльності тренерів необхідні для визначення особливостей особистості тренера, дослідження яких буде проведено а подальших дослідженнях.

1.4. Особистісні особливості тренера по спорту

Спортивна діяльність, яка відбувається без участі компетентного організатора (тренера), не спроможна виховати та дотримуватися норм спортивної етики. Також самостійна спортивна діяльність без участі тренера може сприяти виникненню та розвитку егоїзму, марнославства, заздрості, жорстокості, гордині та ін. Щоб такого не сталося, потрібно цілеспрямовано виховувати спортсмена та сприяти його самовихованню. Займається цим, в першу чергу, тренер [11, 56].

Тренер, який працює з дітьми та юнаками, має вирішувати завдання, які пов'язані з всебічним розвитком особистості своїх вихованців. Це означає, що для успішного виконання своєї роботи тренер не тільки повинен знати свій вид спорту та розвивати фізичні якості, а ще й займатися процесом виховання, навчання та розвитку. Для цього тренеру потрібно мати знання із загальної психології, педагогіки, слідкувати за новими дослідженнями в своїй сфері діяльності [56, 75].

Для того, щоб вирішувати виховні задачі, тренер має створити дружній колектив, в якому присутні підтримка, емпатія, турбота. Щоб колектив володів підтримкою, емпатією та турботливістю, то цим, в першу чергу, має володіти тренер і своїм прикладом демонструвати прояви такої поведінки.

Тренер – це творча особистість. Є ряд цікавих праць, які приділяють значну увагу виявленню особливостей творчої особистості [62, 76, 83]

Я.А. Пономарьов виділяє особливості, якими має володіти тренер по спорту: перцептивні (незвичайна напруженість уваги, велика вразливість, сприйнятливність); інтелектуальні (інтуїція, сильна фантазія, видумка, дар передбачення, широкість знань); характерологічні (праця не за шаблоном, оригінальність, ініціативність, завзятість, висока самоорганізація, колосальна працездатність)[62].

Особистісні особливості, якості, якими має володіти тренер[16, 56, 75]:

- 1) любов до дітей;
- 2) любов до виду спорту, в якому працюєш;
- 3) врівноваженість;
- 4) комунікабельність;
- 5) самоповага та цілеспрямованість;
- 6) життєрадісність, оптимізм;
- 7) вміння спілкуватися;
- 8) емпатія.

Дітей під час занять спортом приваблюють ті тренери, які проявляють турботу під час занять (запитують про стан самопочуття, здоров'я, цікавляться, чи потрібна дитині допомога), надають увагу та виражають співчуття (тренер

говорить, що слідкує за вихованцем, вказує на те, де в нього прогрес і над чим потрібно працювати; під час стику або болю під час виконання вправи тренер не каже, що дитина «мужик», не повинна плакати, повинна встати і продовжити діяльність, а навпаки, каже, що розуміє, як це боляче, розділяє цей біль з дитиною і вирішує, як вчинити правильно в даній ситуації), відносяться до вихованців, як до особистостей, цікавляться їхньою думкою та бажаннями. Тренер має спілкуватися зі своїми вихованцями однаково, не маючи улюбленців. Багато спортсменів в дитячо-юнацькому спорті вважають, що тренер повинен їх надихати, направляти, навчати, допомогти виявити найкращі якості [56, 61].

1.5. Психологічна характеристика тренерів з футболу, які виховали спортсменів-зірок

Ми вже наводили думку В.І.Воронової, яка підкреслює, що майже кожен тренер є для спортсмена референтною особою, яка постійно знаходиться поруч з вихованцем і поведінку, слова, дії якої спортсмен може, не усвідомлюючи цього, копіювати [11]. Після такого твердження безумовно виникає питання, а якими ж були тренери у футбольних зірок, коли вони тільки прийшли займатися футболом у свої юні роки? Як вони себе поводити під час тренувань та змагань? Які саме дії тренерів посприяли розвитку таланту? І який вплив спричинила особистість такого тренера на формування особистості спортсмена?

Відомо, що успішність футболіста залежить від багатьох факторів: стан сім'ї, місце народження та проживання, тренера, наявність генетичного потенціалу до занять певним видом спорту та ін. Відомому в світі футболісту Ліонелю Мессі, наприклад, пощастило, що він народився у місті Розаріо (Аргентина), в якому все присвячено і в якому всі живуть футболом. Окрім цього, в нього була турботлива сім'я, яка допомогла впоратися із складною хворобою і, звісно, тренери, які допомогли йому стати видатним професіоналом [19].

Підтвердженням сказаного є те, що цього міста вийшло багато відомих зірок та легенд футболу: Дієго Марадона, Габріель Батістута, Хорхе Вальдано, Маурісіо Почетіно, Хав'єр Маскерано, Евер Банега, Анхель Ді Марія, Есекіель Лавецці, Максї Родрігес, Езекіль Гарай та інші. Зрозуміло, що безумовно Розаріо є містом, яке багате на футбольні таланти, але так чи інакше ці таланти потрібно знаходити, виховувати, направляти у відповідне русло. Визнаний футбольний спеціаліст Хорхе Гріффа, який родом з Розаріо, виділяється своїм вкладом у виховання молодого покоління бразильських футболістів. Після завершення кар'єри футболіста, у нього були чіткі плани для подальшого життя, до яких відносилось перш за все бажання стати творцем гравців. Цьому дороговказу він не зраджував ніколи. Хорхе Гріффа обрав правильний шлях, адже мав здібності до цього, хорошу спостережливість та чуття щодо знаходження та розвитку талантів. Це стосується не тільки футболістів. Відомий Марсело Б'єлса (зараз тренер «Лідс» (Англія, англійська прем'єр ліга) був одним із його асистентів у «золоті часи» його роботи. М. Б'єлса подорожував країною, шукаючи таланти не тільки в Розаріо, а й за його межами. В результаті «Ньювеллс» стали чемпіонами 1988 року з Хосе Юдікою та в 1991 і 1992 з Марселом Б'єлсою, які були тренерами головної команди. Зокрема саме Х. Гріффа помітив талант Л. Мессі [19].

Першими тренерами Ліонеля Мессі були Сальвадор Аларісіо та Хорхе Мессі у футбольному клубі «Грандолі». Хорхе Мессі (батько-тренер), порівняно з рештою, менше хвалив майбутню зірку, натомість скеровував його в правильне русло, допомагав знаходити та бачити ціль; виховував моральні цінності, не давав зазнаватися після перемоги [19].

Кіке Домінгес також був тренером Л. Мессі у «Ньювеллс Олд Бойз», який заохочував юних футболістів робити те, що вони вміють найкраще, використовуючи для цього їхні природні особливості. Він ніколи не кричав на

хлопців, не користувався під час своєї роботи погрозами, приниженнями. Кіке хотів, щоб діти отримували задоволення від гри та усвідомлювали те, що вони роблять [19]. Футболіст Джерардо Грігіні згадує, що вони весело тоді проводили час. Їм тоді було сім-вісім років, всі були групою друзів, які не могли дочекатися кінця уроків, щоб піти на тренувальне заняття. Це добре, коли діти з радістю йдуть займатися спортом. Також Домінгес вчив поважати суперника, тиснути руки після кожної гри, навіть після болючої поразки. А після перемоги побажати успіху команді, яка програла. Своєю роботою Кіке задоволений, адже він оберігав та розвивав те, що гравцям подарувала природа[19].

Після переходу до «Барселони» на Мессі чекали також хороші тренери. Наприклад, Тіто Віланова, також розвивав природні таланти хлопців, з повагою ставлячись до них. В підготовці до ігор говорив про інші команди з повагою, знаходячи їхні сильні сторони, навіть коли «Барселона» вважалася явним фаворитом. Гравці тієї юнацької команди говорять, що такі розмови пішли на користь і допомагали підтримувати пильність, активність та мотивацію у бойовій готовності. У молодіжній збірній Аргентини був також цікавий тренер, який користувався книгами та фільмами, знаходив, вигадував та застосовував нові навчальні ігри і кожного дня старався робити сюрпризи команді, щоб вони залишалися вмотивованими. Заселяв по кімнатах гравців схожих за віком, інтересами.

У 17 років Лео потрапив до тренера, який відкрив йому шлях у «великий» футбол. Це Франк Райкард. Саме при ньому Лео дебютував за першу команду ФК «Барселона». Сам Мессі казав у своєму інтерв'ю, що Франк вів його поступово, крок за кроком, без тиску. Іноді він не розумів, чому його покликали в команду, чому він не грав. Райкард без поспіху відмінно посприяв його розвитку, за що Лео дуже вдячний. На мою думку, футболіст має знати, для робляться певні дії.

Футболісти тієї команди вважають, що саме такий тренер і мав бути першим для юного таланта, оскільки він був добродушною людиною, джентельменом, який про всіх турбувався, допомагав [19]. У нього була така філософія, що тренер має витратити на тренування 20 відсотків свого часу. Інші 80 відсотків витрачаються на спокійне виконання в конкретний момент. Він ставав для футболістів старшим братом, колегою, батьком. Володів емпатією, завжди допомагав, коли бачив, що футболіста щось турбувало. Футболісти не користувалися його слабкостями, а підкорялися, бачачи, що тренер до них щиро прив'язаний. Дава футболістам зрозуміти, що після помилки він продовжить довіряти гравцям: «Немає значення, якщо ти зробиш помилку. Ти все одно гратимеш знову» [19, с. 292]. Він вважає, що футбол належить футболістам в першу чергу. Франк неодноразова вказував на те, що він з командою для того, аби допомагати кожному гравцю розвиватися. Але через недостатньої гнучкості щодо стилю керівництва, після успіхів у турнірах країни та Європи, в команді був спад, і Райкард покинув команду. Едмілсон, футболіст тієї команди, згадує, що «тренер був занадто добрим для тієї роздягальні».

В юні роки Мессі дуже пощастило, що його тренером в першій команді був Райкард, який знав, як виховати без примусу і поспіху.

Кріштіано Роналду мав інші умови, у порівнянні з Мессі. Він мав хороше фізичне здоров'я, турботливу сім'ю(батько, на жаль, був алкоголіком, що турбувало юного Кріштіану), багато місця було для вуличного футболу, щоб розвивати талант. У «Насьйоналі» тренери згадують, що він був добре технічно та фізично розвинутим гравцем як для 10-річного хлопця з вулиці. Він сформувався завдяки тому, що дуже багато часу приділяв футболу на вулиці. Педро Талінгас(один з тренерів Роналду в ФК «Насьйонал») вважає, що його не надто добрий стан у сім'ї, самостійність і сформувала такого сміливого гравця,

який грає добре один на один. Інший футболіст із кращою сімейною ситуацією, скоріше за все, не буде таким, як Роналду [20].

Ауреліо Перейра (тренер «Спортінга», в якого тренувався Кріштіано) переконаний, що клуб дав йому багато. Хоч його й карали за поведінку(наприклад, за те, що був поміченим в спробі крадіжки), але піклувалися про нього. Хлопець відчував тепле ставлення з боку тренерів та інших представників клубу. Це підготувало юного гравця до того, що з ним відбувається зараз. Як говорить Перейра, «Не дружба поєднала нас, а більш постійний зв'язок. Ось що ми йому запропонували. На той момент йому було 15 років» [20, с. 96].

Йохан Кройф з вдячністю згадуючи свої дитячі роки в «Аяксі», зазначав, що його тренером у 12-річному віці був Яні ван дер Вен, який навчав своїх підопічних не тільки футболу, а й загальним життєвим цінностям та моралі, авжди давав гравцям можливість обирати курс в житті та триматися його до кінця [36]. Яні ван дер Вен, розуміючи значущість особистісного вдосконалення своїх вихованців, намагався доповнити освіту, яку юні футболісти недотримували за шкільними партами. Тому проводив цікаві та креативні тренування із застосуванням різноманітних ігор, за допомогою яких підвищувалася футбольна майстерність та даруючи дітям радість. Відомий тренер Рінус Міхелс, у якого Йохан Кройф тренувався, вже ставши досвідченим професіоналом, навчив його дисципліни [36]. Р. Міхелс він був суворим, але турботливим тренером, який намагався завжди захищати футболістів від усього, що діялося за межами футбольного поля, прагнув щоб їх концентрація була тільки на грі у футбол, а зусилля витрачалися на навчання та засвоєння нового. Так він відводив юного Й. Кройфа в сторону і обговорював з ним тактику, не дивлячись тоді на його юний вік (18 років). При цьому інструкції Рінуса Міхелса ніколи не створювали атмосферу жорсткої покори. У важливі моменти життя для

молодого футболіста тренери допомагали і у вирішенні повсякденних проблем, за межами футбольного поля.

Ці люди мали найвагоміший вплив на становлення особистості Й. Кройфа та створювали всі умови для якісного розвитку його як футболіста. Коли він сам став тренером, він поєднував вплив на своє професійне та особистісне становлення даних тренерів та зазначив: «Футбол є процесом постійних помилок і наступного аналізу їх для взяття цінних уроків. По ходу цього процесу не можна розчаровуватися та опускати руки» [36, с.38].

Вивчаючи кар'єру та досягнення Й. Кройфа як гравця та тренера можна зробити висновок, що успішно, ефективно розвивається особистість та здобуваються перемоги завдяки отриманню задоволення від тренувального та змагального процесу. Спортивні психологи в своїх дослідженнях також дотримуються такої думки і відмічають, що демократичний стиль роботи тренера є найбільш ефективним при спілкуванні з юнацькими футбольними командами, завдяки якому можна виховати впевненого у собі спортсмена та особистість, зі своїм адекватним «Я» [36].

Цікавий досвід ще одного футбольного спеціаліста Рууда Гулліта щодо особистості тренера в дитячо-юнацькому футболі. Він вважає, що тренер не повинен бути авторитарним, оскільки це призводить до неефективності в роботі зі спортсменами [18], що помітно в поведінці тренера під час тренувань і особливо під час гри.

Дуже мало футболістів, які можуть взяти на себе управління під час гри на полі. Відмічається, що гравці на полі мало думають, і це починається з дитячого віку, оскільки тренери, які стоять на боковій лінії і з криками, погрозами віддають накази і все вирішують заздалегідь [18]. Через таку поведінку юні футболісти лякаються, не можуть діяти творчо, втрачають потяг до будь-якої ініціативи і

діють тільки по інструкціям, роблять те, що їм викрикнує тренер. Як стверджує Р. Гулліт, така поведінка авторитарного тренера є «смертельною загрозою» для футболу [18]. На жаль «вуличний» футбол зникає і дітей в дуже ранньому віці (вже з трьох років) приводять в секцію батьки. Але на таких тренуваннях діти з трьох до шести і старше років виконують запрограмовані рухові завдання за інструкціями, не розвиваючись, таким чином, творчо.

Р. Гуллід пропонує молодіжним тренерам працювати так, щоб на тренувальних іграх діти самі формували команди, тренери створювали умови в грі, щоб розвивати сміливість в діях з м'ячем (наприклад, кожний гравець має доторкнутися до м'яча мінімум тричі, перед тим, як віддати передачу партнеру по команді). «Чорний тюльпан»(так прозивають Р. Гулліта) не задоволений, що під час тренувань мало змагального характеру, єдиноборств захисника проти атакуючого гравця, недостатньо ігрового методу. За його словами тренування в Нідерландах відбуваються так: «Нідерландське тренування – це передачі, передачі і ще раз передачі. Пас, знову пас, - і ніхто нікуди не йде. І все це так нудно і передбачувано...» [18, с.248]. Для гравців, на його думку, розвиток техніки повинен бути з самого початку основною метою. А це означає, що з шести до дванадцяти років тренери мають дозволяти дітям возитися з м'ячем, часто застосовувати обігравальні комбінації і створювати багато ігрових ситуацій один в один, давати дітям пробувати та помилятися, тренувати цей компонент, робити коментарі, поради. Зазначається, що багато хто помилково думає, що розвиток техніки – це статичні вправи на відточення техніки передачі, ударів по воротах з місця, вдосконалення передач та ударів без супротиву [18, с.72].

Висновки до розділу 1

Робота тренера в дитячо-юнацькому футболі є багатогранною та багатофункціональною, яка не обмежується тільки проведенням тренувань, підготовкою до змагань та участю в них. Тренер повинен володіти спеціальними педагогічними здібностями, пам'ятаючи, що в першу чергу він працює з дітьми і має значущий вплив на становлення їхньої особистості [11, 14, 16].

Управління в спорті – це свідомо дія людини (тренера), яка спрямована на суспільну систему або на її окремі групи, в даному випадку, в сфері спорту. Виконуючи зазначену функцію, тренер забезпечує оптимальне становлення і розвиток, використовуючи властиві людству об'єктивні закономірності розвитку дитини, особистості. Виконуючи соціальну функцію, яка виявляється в організаційно-тренувальній діяльності, тренер забезпечує ефективність розвитку команди, спортсмена для досягнення важливих цілей та завдань, які стоять перед командою, спортсменом [22, 31].

Професійна діяльність тренера має як схожі з іншими педагогічними спеціальностями риси так і специфічні, які досить сильно відрізняють її від інших. Перша група складає загальне, а друга – специфічне у роботі тренера.

Тренер для спортсмена є референтною особою. Спортсмен, розвиваючись як особистість, копіює поведінку тренера, яку повсякденно бачить на тренуваннях та під час змагань. Тому особистість тренера впливає на поведінку, світогляд, становлення особистості юного спортсмена [11].

Аналізуючи особистість тренерів зіркових футболістів (Ліонеля Мессі, Кріштіану Роналду, Йохана Кройфа, Рууда Гулліта) [18, 19, 20, 36], які тренували їх в юному віці, бачимо, що ці відомі футбольні спеціалісти розвивали в них ініціативу, сміливість під час гри, та спонукали їх отримувати задоволення від гри. Ці тренери були педагогами, порадиниками, часто навіть батьками.

На сьогодні діти дуже рано починають займатися футболом (батьки вже з трьох років приводять дітей) в різних в секціях, де нехтують розвитком самостійності, де діти виконують тільки вказівки тренера [18]. Що, як зазначають багато науковців, є негативним моментом для розвитку талановитої молоді.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Методи дослідження

Для виконання поставлених у магістерській роботі завдань і поглибленого вивчення питань, що відносяться до вивчення психологічної характеристики особистості тренера в дитячо-юнацькому футболі, використовували такі емпіричні методи:

1. Аналіз науково-методичної літератури та даних мережі Інтернет.
2. Психологічна діагностика (методики: теппінг тест; коректурна проба; самооцінка особистості; стиль керівництва (А.Л. Журавльової) ; EPQ; методика САН; опитувальник Стреляу-Вяткіна; шкала вразливості; шкала «Загальної пристосованості»);
3. Методи математичної статистики.

2.1.1. Аналіз науково-методичної літератури та даних мережі Інтернет

Дослідження науково-методичної літератури та даних мережі інтернет дозволило дізнатися про психологічну специфіку діяльності тренера, функції тренера, які він виконує в процесі діяльності, особливості педагогічної та професійної діяльності, розглянути та проаналізувати особистісні якості тренерів, які виховали зірок футболу.

Під час дослідження було використано першоджерела спеціальної наукової літератури, публікації науковців у журналах, біографії та автобіографії відомих футболістів, які писали про перших тренерів в юному віці, з якими їм доводилося працювати і про те, яким має бути тренер в дитячо-юнацькому футболі. На підставі отриманих даних від науковців та футбольних практиків було

встановлено, якими якостями повинен володіти тренер, що працює з молоддю, та яка поведінка, стиль керівництва сприяє успішному розвитку в спорті не тільки професіонала, але й особистості.

Щоб більш детально висвітлити теоретичні дані, які є в роботі, й описі методів дослідження ми користувалися спеціальною науковою літературою та даними мережі Інтернет. Користування даними мережі Інтернет допомогло отримати доступ до електронних наукових журналів, статей, публікацій, що сприяло розширенню досліджуваних проблем та отримати необхідну спеціальну наукову інформацію.

2.1.2. Психологічна діагностика

Для дослідження особистісних характеристик тренерів, які будуть працювати та працюють з дітьми та юнаками, було вибрано дев'ять методик, які дозволяють розкрити різні психологічні сторони їх особистості.

Дані методики відповідають всім статистичним вимогам, а саме: валідності, надійності, прогностичній цінності тощо. Умови виконання методик були однаковими для всіх тренерів. Дослідження проводилося під пильним спостереженням та контролем, з своєчасним поясненням виконання певної методики (за потреби, якщо було щось незрозумілим під час роз'яснення інструкції виконання). Таке проведення дослідження максимально забезпечило отримання об'єктивних даних.

Теплінг-тест [67, 70]. Дана методика дозволяє визначити характеристику сили нервових процесів, як показника працездатності нервових клітин та нервової системи в цілому. Якщо в людини сильна нервова система, то вона може витримати більш тривале та об'ємне навантаження, у порівнянні з людиною, яка має слабку нервову систему. Також нервова система може бути середньо-сильною та середньо-слабкою. Якщо в людини слабка нервова система, це не

означає, що це погано, просто такій людині не підходить довготривала, монотонна та об'ємна робота. Є дані, які свідчать про те, що футболістів та інших представників ігрових видів спорту переважно слабка нервова система, а у шахістів, наприклад, сильна нервова система. Є відомі та успішні люди і з ігрових видів спорту (які мають слабку нервову систему), так і з шахового спорту (більшість які мають сильну нервову систему). Це означає, що люди займаються видом спорту, який підходить їхній нервовій системі, адже вид спорту «обирає» спортсмена, а не навпаки (Воронова В.І., 2019).

Коректурна проба [67, 70]. Даний тест досліджує точність (можливість спортсмена визначити деталі в даній спортивній ситуації, що важливо для представників спортивних ігор), ефективність (можливість бачити все, що відбувається на футбольному полі, також є важливим показником), швидкість (швидкість переключення інформації в зорово-руховій системі). Всі показники дуже важливі в ігрових видах спорту, але також і в інших (наприклад єдиноборствах - бокс, боротьба та ін.).

Самооцінка особистості (за С.А. Будасі) [67, 70]. Тест встановлює самооцінку особистості (яка формується в процесі життєдіяльності особистості), "Я-концепцію", середні значення "Я-реального" і "Я-ідеального". Саме «Я-концепція» впливає на вибір типу поведінки людини, яка у свою чергу, і визначає напрямок діяльності, вчинки. Це властивість особистості, яка розвивається в процесі соціалізації, навчання тощо.

Тест самооцінка особистості (за С.А. Будасі) дозволяє людині визначити рівень своєї самооцінки, і на основі цих знань коригувати свої вчинки та рішення.

Стиль керівництва (А.Л. Журавльової) [67, 70]. Дана методика направлена на визначення домінуючого стилю керівництва у тренера, а саме:

- директивного (авторитарного) – єдиноначальність тренера, всі рішення в команді приймає тільки він. Гравці в такого тренера є просто «матеріалом» для досягнення цілей, виконуючи накази тренера (наприклад, перемога в чемпіонаті, кубку та ін.). Він зробить все для того, щоб отримати соціальне схвалення та нагороди, використовуючи часом не самі чесні та гуманні методи. Такий стиль не відповідає ціннісним орієнтаціям суспільства;

- колегіального (демократичного) – тренер частину своїх повноважень довіряє своїм помічникам та провідним гравцям команди, Рішення обговорює та приймає з командою, окрім дуже важливих, де тільки він знає, як прийняти та вирішити. Під час роботи з командою створює таку атмосферу, де розвиватимуться ініціативність, сміливість, самостійність. Під час спілкування з командою використовує поради, рекомендації, прохання;

- ліберального – мінімальне втручання тренера в роботі з командою. Всі рішення приймаються гравцями та іншими членами команди, контроль здійснюється тренером час від часу. Користується під час своєї роботи проханнями та домовленостями.

Також можуть існувати змішані типи керівництва, де однакова низька вираженість стилів характерна для недосвідчених керівників; однакова середня вираженість стилів характеризує гнучкість керівника; однакова висока вираженість всіх стилів характеризує непередбачувану поведінку керівника та його суперечливість.

EPQ [67, 70]. Опитувальник розроблений Гансом Юргеном Айзенком і призначений для вивчення індивідуально-психологічних рис особистості. Ціль: діагностика вираженості психологічних властивостей, таких як нейротизм (висока емоційність, виражені емоційні реакції на подразники, тривожність, стабільність-нестабільність нервової системи), екстраверсія (намагання бути

серед людьми, бути визнаним, мати багато друзів, приймати імпульсивні, не думаючи про наслідки рішення), інтроверсія (поглиблення людини в себе, застосовуючи самоспостереження, самоаналіз, наявність рефлексії, приймання обдуманих рішень).

Користуючись отриманими даними з даної методики, є можливість прогнозувати поведінку тренерів в різних ситуаціях, їхню швидкість та форму реагування, стиль поведінки та керівництва, на підставі типу їх темпераменту [М'ясоїд П.А. Курс загальної психології, Райгородский Д. Я. (редактор-составитель). Практическая психодиагностика.].

Методика САН [67, 70]. Дана методика дозволяє дізнатися про стан та настрої людини. При розробці методики враховано, що три основні складові функціонального психоемоційного стану – самопочуття (С), активність (А) та настрої (Н) можуть бути охарактеризовані полярними оцінками, між якими існує континуальна послідовність проміжних значень.

Результати САН дали змогу оцінити психічний стан тренерів на момент проведення їх обстеження.

Опитувальник Стреляу-Вяткіна [67, 70]. Створений польським психологом Яном Стреляу (та адаптований психологом Б. Вяткіним) на основі власної регулятивної теорії темпераменту (РТТ).

Тест-опитувальник спрямований на дослідження трьох основних характеристик нервової діяльності: рівня процесів збудження, рівня процесів гальмування, рівня рухливості нервових процесів. За допомогою тесту встановлюється, як людина поводить себе в різноманітних умовах та ситуаціях [Райгородский Д. Я. (редактор-составитель). Практическая психодиагностика.].

Шкала вразливості [67, 70]. Даний опитувальник дав зрозуміти, як вразливо реагують тренери на різні ситуації життєдіяльності (байдуже, середньо або значно), що їх може дратувати, легко або важко їм зіпсувати настрій тощо.

Шкала «Загальної пристосованості» [67, 70]. За допомогою результатів цієї шкали дізналися, яка пристосованість у тренерів виробляється до різних життєвих і професійних ситуацій (хороша або погана).

2.1.3. Методи математичної статистики

Проведене дослідження дозволило нам одержати матеріал у вигляді цифр, який був оброблений методами математичної статистики.

За допомогою методів математичної статистики розраховувався такий показник, як коефіцієнт кореляції Пірсона (r).

Кореляційна залежність (кореляційний аналіз) — залежність між однією випадковою змінною та умовною середньою іншою. Приклад: залежність між значенням зростання та ваги спортсменів. Кореляційна залежність характеризується тісністю (силою) та формою зв'язку і має мету – виявити, чи існує вагома залежність однієї змінної від інших. Головні завдання кореляційної залежності:

- оцінка за вибірковими даними коефіцієнтів кореляції;
- перевірка значущості вибіркових коефіцієнтів кореляції або кореляційного відношення;
- оцінка близькості виявленого зв'язку до лінійного;
- побудова довірчого інтервалу для коефіцієнтів кореляції [15].

У даному дослідженні було поставлено за мету дослідити, чи є кореляційний зв'язок між: нейротизмом та самооцінкою, силою збудження та шкалою екстравертованості-інтровертованості, шкалою екстравертованості-інтровертованості та активністю.

Всі показники було розраховано в програмі Microsoft Excel за формулою коефіцієнта кореляції Брауна Пірсона (2.1).

$$r_{xy} = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 \sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}} \quad (2.1)$$

де x_i та y_i – це вибіркові середні арифметичні значення,

n – об'єм вибірки.

У дослідженні брали участь тренери віком 19 - 54 роки (14 осіб), їх загальна кількість була взята за генеральну сукупність.

Рис. 2.1. Кількість та вік тренерів, які приймали участь в дослідженні

Професійний стаж тренерів, що прийняли участь в дослідженні, від 6 місяців до 10 років (рис. 2.2).

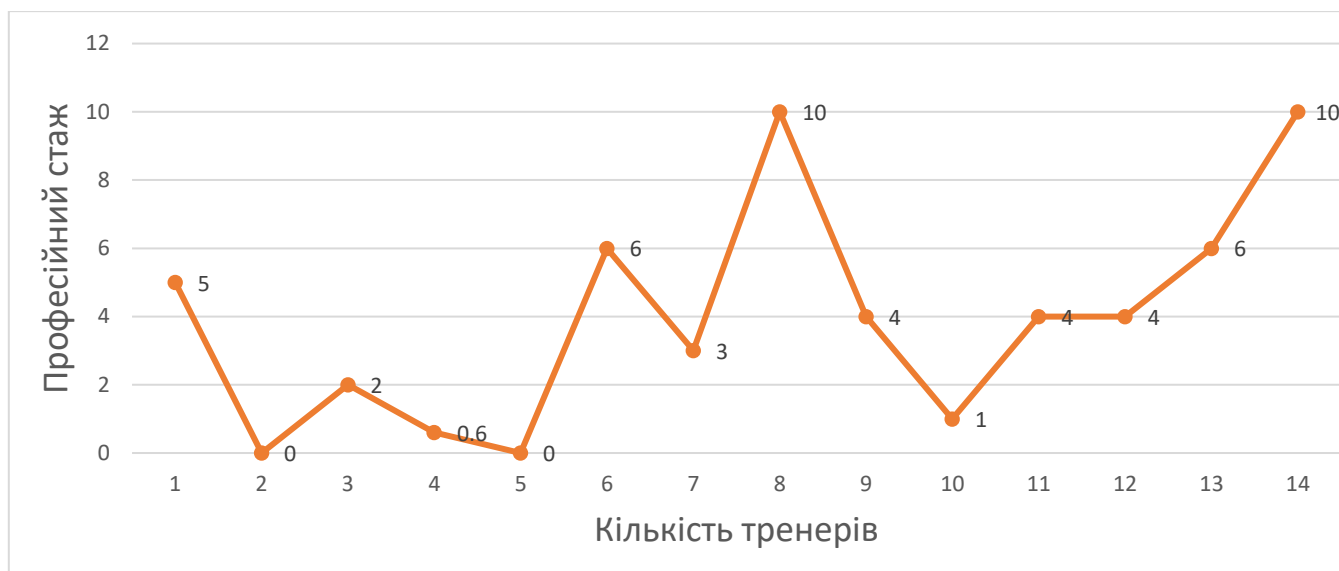

Рис. 2.2. Професійний стаж тренерів, які приймали участь у дослідженні

2.2. Організація дослідження

До дослідження було залучено 14 тренерів чоловічої статі, вік 19 - 54 роки, стаж від 6 місяців до 10 років. Дослідження проводилося у три етапи.

На першому етапі дослідження використано методи теоретичного аналізу, узагальнення даних науково-методичної літератури та даних мережі Інтернет. За допомогою цих методів вивчалися роботи провідних фахівців та використовувалися їхні знання для підбору методів, які можуть допомогти розкрити особистість тренера в дитячо-юнацькому футболі. Розробка плану проведення дослідження. На основі отриманої інформації було сформульовано мету, завдання, предмет та об'єкт дослідження.

На другому етапі було проведено дослідження, в якому брали участь тренери дитячо-юнацьких футбольних команд (14 тренерів чоловічої статі, віком 19 - 54 роки). За допомогою підібраних методів психодіагностики (теппінг тест;

коректурна проба; самооцінка особистості; стиль керівництва (А.Л. Журавльової) ; EPQ; методика САН; опитувальник Стреляу-Вяткіна; шкала вразливості; шкала «Загальної пристосованості») визначалися психологічні особливості особистості тренерів, які є дуже важливими при роботі з дітьми та юнаками. Тренер, працюючий з юними футболістами, має бути уважним, з сильною нервовою системою, життєрадісним, володіти емпатією та допомагати гравцям розвивати свої здібності.

На третьому етапі було оброблено, проаналізовано та інтерпретовано результати дослідження, результати проведеного дослідження оформлено в кваліфікаційну роботу.

РОЗДІЛ 3

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ТА ПСИХОГРАМА ОСОБИСТОСТІ ТРЕНЕРА В ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКОМУ ФУТБОЛІ

В результаті вирішення третього завдання нашої роботи в ході дослідження було вивчено психологічні властивості особистості тренерів, які працюють з юними спортсменами-футболістами, створено список основних психологічних детермінант особистості тренера в дитячо-юнацькому футболі і проведене подальше їх виявлення, та порівняння між випробуваними тренерами.

3.1. Сила нервової системи в дитячо-юнацьких футбольних тренерів

Встановлено, що спільною нейродинамічною характеристикою у випробуваних тренерів є слабка нервова система (окрім одного) (рис. 3.1, 3.2).

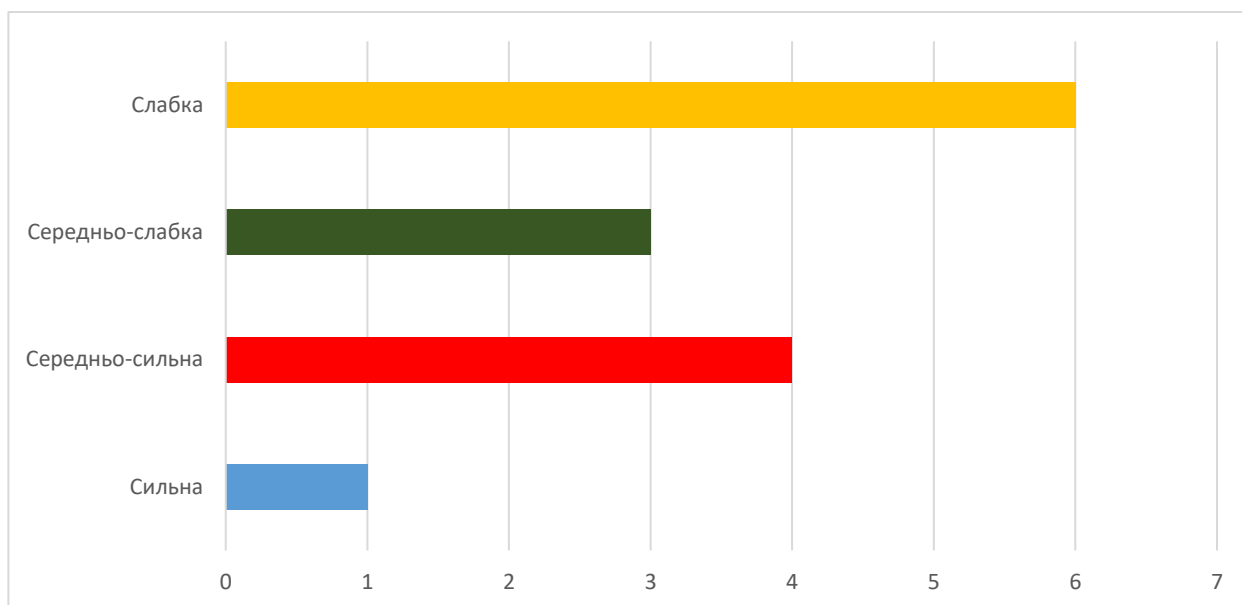

Рис. 3.1. Показники сили-слабкості нервової системи у дитячо-юнацьких тренерів

В найстаршого учасника дослідження, якому 54 роки, було виявлено сильну нервову систему, а в наймолодшого учасника, якому 19 років, було виявлено слабку нервову систему (рис. 3.1). Середній вік випробуваних дитячо-юнацьких футбольних тренерів, які мають сильну нервову систему – 54 роки, а тих хто має слабку нервову систему – 37 (також у тих, хто має середньо-сильну нервову систему середній вік складає 29,5 років, а власники середньо-слабкої мають середній вік 26 років) (рис. 3.3).

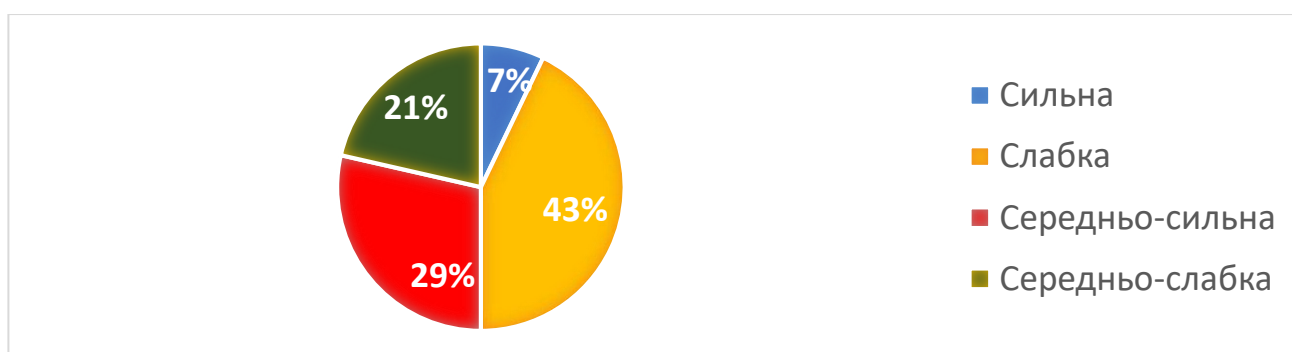

Рис. 3.2. Співвідношення сили-слабкості нервової системи у тренерів дитячо-юнацьких футбольних команд, %

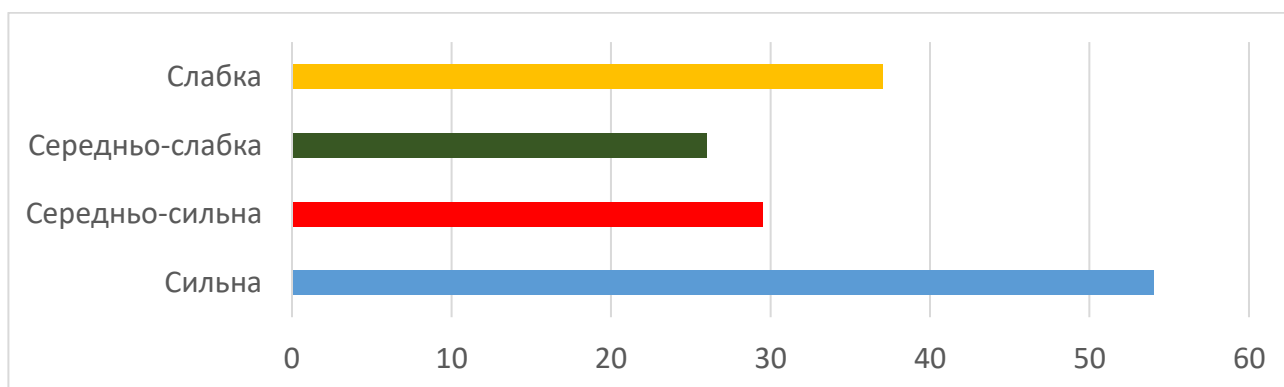

Рис. 3.3. Середній вік дитячо-юнацьких футбольних тренерів з різним рівнем сили-слабкості нервової системи

Отже, нейрофізіологічні властивості центральної нервової системи не залежать від вікових особливостей тренерів, оскільки є властивістю генетично обумовлено.

Треба зазначити, що наявність слабкої нервової системи не є перешкодою для успішності діяльності дитячо-юнацького тренера, оскільки вони, як правило, чутливі та уважні до всього, що пов'язане з життєдіяльністю їх вихованців (наприклад, вчасно помічають, коли футболіст стомився і йому потрібна заміна під час гри, коли футболіст може працювати краще, а зараз він не в своєму найкращому стані та ін.). Однак негативною стороною таких тренерів є схильність до різких змін настрою. Іноді спортсмену варто зробити помилку або декілька промахів, і позитивно налаштований тренер відразу перетворюється в крикливого та злого. З огляду на це тренерам з такими особистісними властивостями варто працювати над контролем своїх емоцій і якщо тренер помічає в собі таку манеру поведінки (неадекватна реакція на невдачі або помилки вихованців), йому варто звернутися до спортивного психолога [11,75].

3.2. Порівняння типів темпераменту у тренерів

Також встановлено, що тренери різного віку мають однакові типи темпераменту, наприклад як 14-й номер, якому 54 роки, має холеричний тип темпераменту, так як і Ч-й, якому 21 рік. Меланхолічний тип темпераменту виявлено у трьох тренерів, двоє з них старше 30 років (М-о, Ч-л), одному з них 24 роки (Л-а). Сангвінічний мають 4 тренери, трьом з них до 30 років (Б-о, К-й, Х-в), а одному з них більше 40 років (П-о). Флегматичного типу темпераменту не має жодний випробуваний (рис. 3.4, 3.5).

Хоча наявність холеричного типу темпераменту у футбольного тренера не є перешкодою для досягнення ним ефективності тренерської діяльності, основним негативним проявом такого типу темпераменту є емоційність, збудливість та іноді нестриманість, тому якщо не навчитися тренерам із холеричним типом темпераменту контролювати себе, то яким би професіоналом, тактиком та стратегом високого рівня він би не був, досягти успіхів йому в дитячо-юнацькому футболі буде важко. Лише одне зайве, грубе слово, нерозсудливий вчинок може ранили дитину-спортсмена, і вона в найкращому випадку знайде собі іншу команду, а в найгіршому – покине колись улюблений вид спорту.

Ми вважаємо, що для успішної діяльності тренера дитячо-юнацької команди у футболі скоріше всього не підходить флегматичний тип темпераменту, так як люди з таким типом темпераменту довго приймають рішення щодо вирішення завдання (рухового, розумового), порівнюючи з холериками, не дуже думають та переживають за інших, що є важливим для командних видів спорту. Людям з флегматичним типом темпераменту також важко бути в центрі уваги, взаємодіяти та керувати іншими людьми, не важливо, якого вони віку.

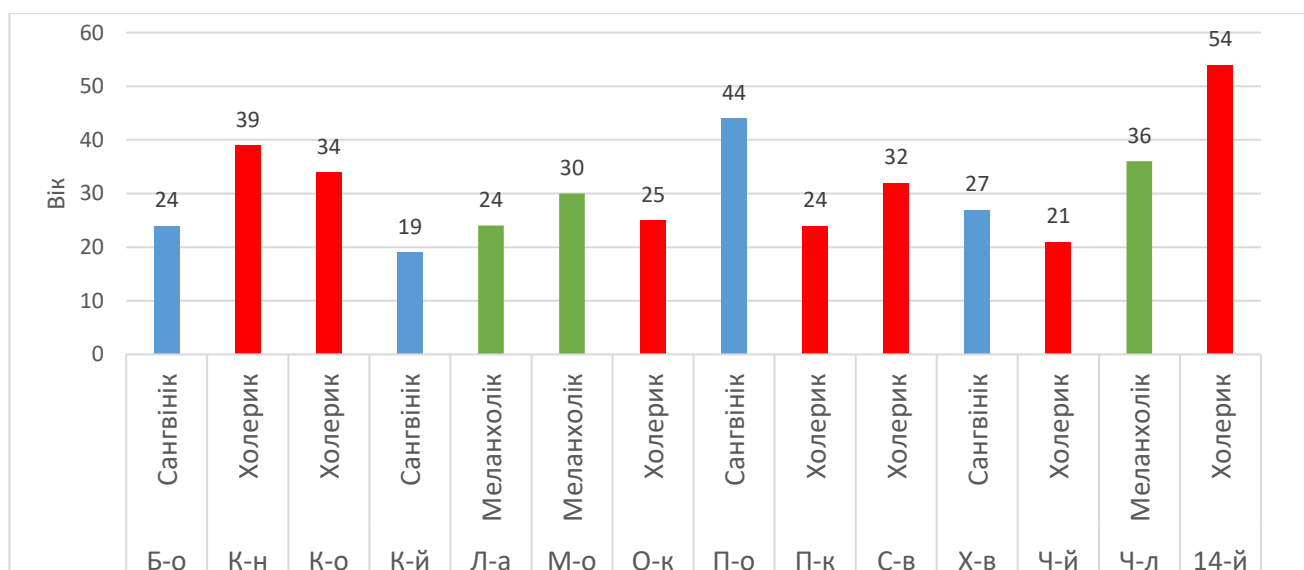

Рис. 3.4. Переважаючі типи темпераменту у тренерів дитячо-юнацьких футбольних команд

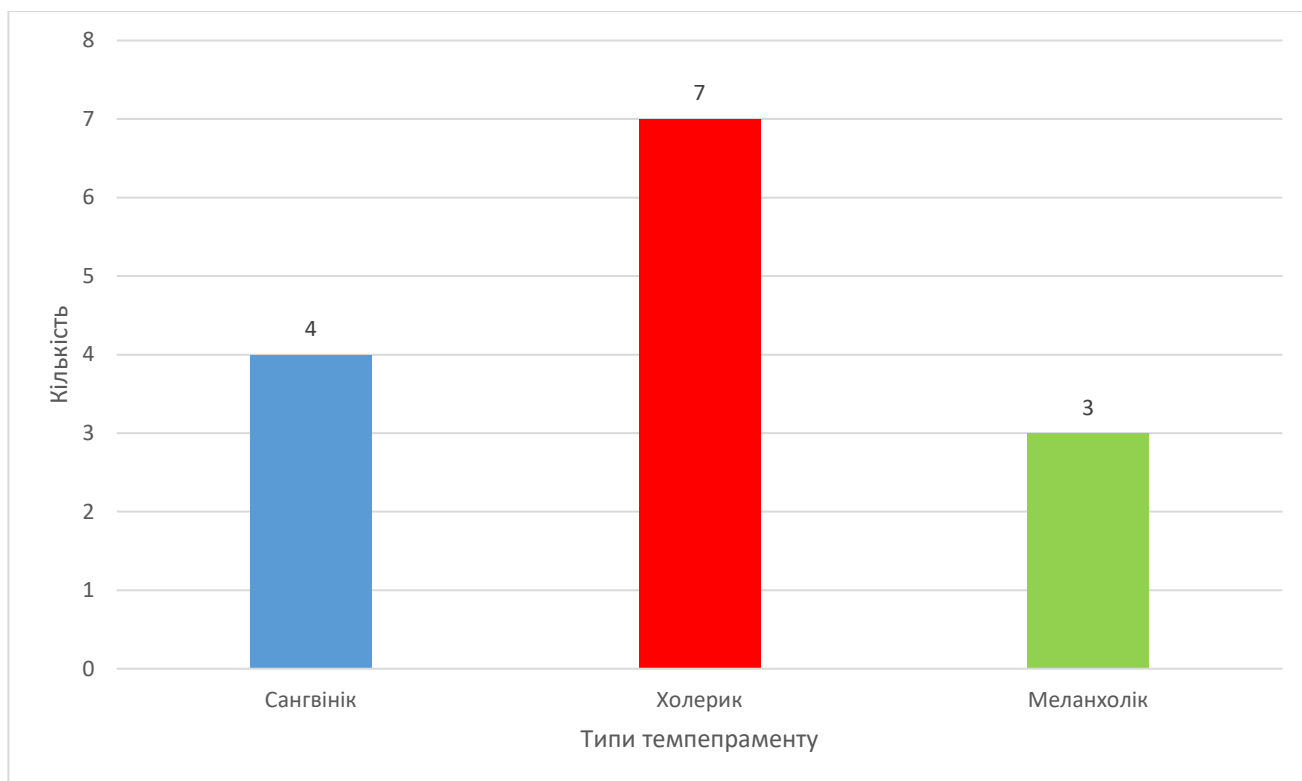

Рис. 3.5. Співвідношення тренерів з сангвінічним, холеричним та меланхолійним типом темпераменту

Такі дані узгоджуються з визначеними нейродинамічними властивостями випробуваних тренерів (сила-слабкість нервової системи), оскільки також даються людині від народження і є постійними протягом життя, проявляючись у всіх актах життєдіяльності тренера.

Серед наймолодших випробуваних тренерів дитячо-юнацьких футбольних команд виявлено тренерів-сангвініків, в яких середній вік становить 28,5 років. Найстарші виявилися холериками (середній вік 33 роки), а в меланхоліків середній вік становив 30 років (рис. 3.6)

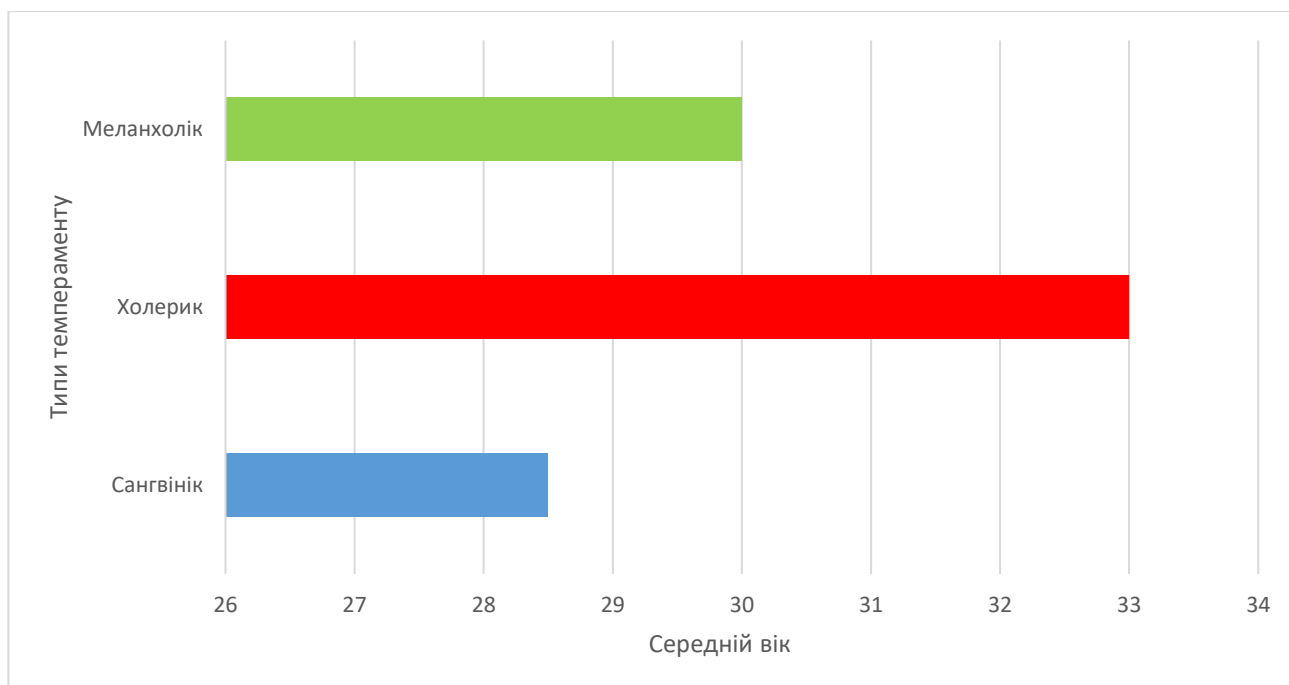

Рис. 3.6. Середній вік тренерів з різними типами темпераменту

Якщо не навчитися тренерам із холеричним типом темпераменту контролювати себе, то яким би професіоналом, тактиком та стратегом високого рівня він би не був, успіхів йому важко буде досягти в дитячо-юнацькому футболі. Лише одне зайве, грубе слово, нерозсудливий вчинок може ранили дитину, і вона в найкращому випадку знайде собі іншу команду, а в найгіршому – покине колись улюблений вид спорту [11, 56, 75].

3.3. Стили керівництва тренерів, які працюють з дітьми та юнаками

Під час виконання своїх керівних функцій, кожний тренер по-своєму, у своєму стилі виконує задачі, від яких залежить успішна діяльність футбольної команди.

Під стилем маються на увазі ті особливості, які частіше за все проявляються у людини під час виконання неї робочих задач. Будь-який тренер здійснює свою

педагогічну діяльність за допомогою прийомів та засобів, які в сукупності визначають той чи інший стиль його діяльності [11, 46, 94].

Стилем керівництва стійка, частіше за все повторювана система засобів та методів впливу тренера на поведінку, світогляд, моральні вчинки футболістів задля вирішення поставлених задач перед командою, задоволення власних потреб та команди, успішної взаємодії та ефективної діяльності [11, 52, 86].

У науково-методичній літературі та даних мережі інтернет виділяють авторитарний (директивний), демократичний (колегіальний) і ліберальний (анархічний, вільний) стилі керівництва при роботі тренера з командою.

Демократичний стиль – юний футболіст при даному стилі керівництва вважається рівноправним партнером у спілкуванні та залучається до вирішення основних задач команди, прийняття самостійних рішень, які впливатимуть на життєдіяльність та благополуччя команди, враховується думка вихованців в тренувальному процесі. Це все робиться задля розвитку самостійності та ініціативності, самоконтролю. При такому стилі враховуються тренером індивідуально-психологічні особливості особистості юних футболістів. Основні методи впливу на вихованців: прохання, поради, рекомендації. При застосуванні такого стилю керівництва в своїй роботі, тренер має бути з високим рівнем особистісних та професійних якостей. Також цей стиль керівництва вимагає достатньої підготовленості спортсменів, сприятливого психологічного клімату в колективі. Відповідальні та термінові завдання, які вимагають швидкого прийняття рішення, тренер виконує сам, бо якщо у всіх питати думки з цього приводу, то до швидкого рішення діло не дійде, у кожного різні думки та швидкість прийняття рішення [11, 14, 30].

Авторитарний стиль – вихованець є об'єктом педагогічного впливу, тренер все вирішує самостійно, встановлює жорсткий контроль за виконанням своїх

вимог, настанов, не враховує думки, бажання своїх підлеглих. Тренер, який використовує авторитарний стиль керівництва у своїй роботі, повністю впевнений у своїх переконаннях, не терпить заперечень, категоричний у своїх судженнях, вимагає повного та ідеального виконання своїх наказів, нікому не передає своїх повноважень. Помічники у такого тренера не мають ініціативності, творчості, самостійності, йому потрібні надійні, пунктуальні, працьовиті, люди, які без зайвих заперечень та запитань виконуватимуть все, що він скаже. Все зосереджено на тренері, не на спортсмену. Основні методи впливу: наказ, доручення, розпорядження. При такому стилі керівництва в команді створюється напружений стан, низький рівень міжособистісних зв'язків. Юні футболісти проявляють агресивність, мають низьку самооцінку, навчальну активність. Такий стиль керівництва доцільно застосовувати при низькій підготовленості спортсменів, відсутності командних цілей, великою кількістю агресивних спортсменів, відсутній порядок і дисципліна, занедбана виховна робота [11, 14, 30].

Ліберальний стиль – тут тренер мінімально втручається в процес керівництва командою. Тренер старається уникати самостійного прийняття рішень, передаючи ініціативу колегам, а в тренувальному процесі – учням. Низький рівень організації та контролю. Контроль здійснюється анархічно, час від часу. Дії такого тренера нерішучі. Відсутній виховний вплив. Вимоги, поради, рекомендації, накази в тренера з ліберальним стилем керівництва відсутні, на заміну їм приходять прохання і домовленості [11, 14, 30].

У ході дослідження було виявлено, який стиль керівництва в тренерів дитячо-юнацьких команд. За методикою А.Л. Журавлева «Стиль керівництва» було виявлено, який стиль керівництва переважає в тренерів, які працюють в дитячо-юнацькому футболі. Сама методика направлена на оцінку переважаючого стилю керівництва в тренерів: директивного(авторитарного),

колегіального(демократичного), ліберального. Респонденти (тренери дитячо-юнацьких команд, 14 чоловік) повинні були пройти методику А.Л. Журавлева «Стиль керівництва» - Обробка результатів методики дозволила встановити наступну ієрархію стилів керівництва в досліджуваних тренерів (рис. 3.7.):

- 1) колегіальний(демократичний) (в 10 тренерів);
- 2) директивно-колегіальний (в 4 тренерів).

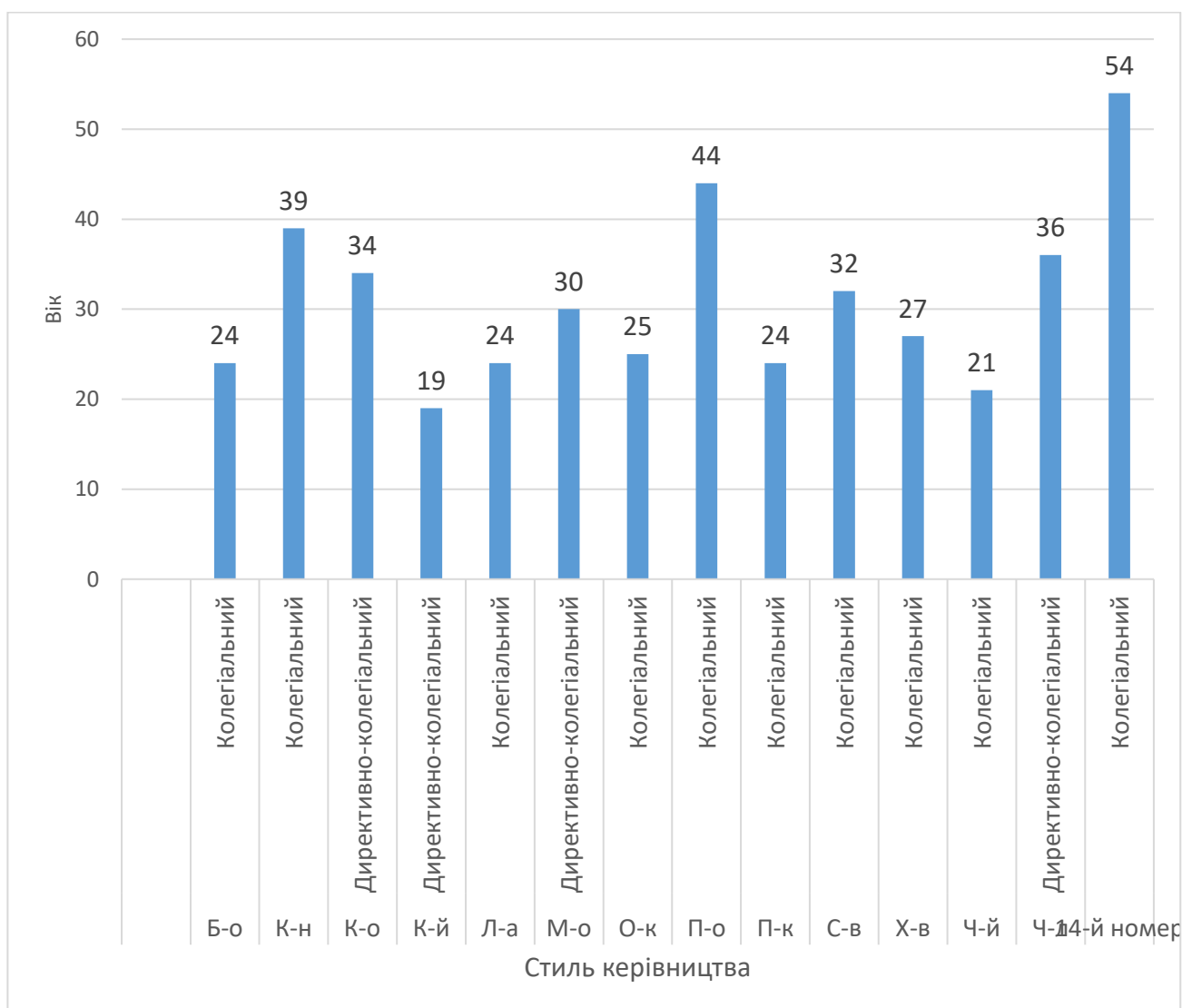

Рис. 3.7. Стиль керівництв і вік випробуваних тренерів

Таким чином, з точки зору тренерів, які працюють з дитячо-юнацькими футбольними командами, найефективніший стиль керівництва є колегіальний(демократичний) в роботі з юними футболістами.

Рис. 3.8. Переважаючий стиль керівництва у тренерів, які приймали участь в дослідженні, %

На основі узагальнення теоретичних даних, передового практичного досвіду визначено, яка поведінка, стилі керівництва є та які з них є ефективними при роботі з юними футболістами. З дітьми та юнаками тренер повинен: поводитися ввічливо, враховувати індивідуальність кожного вихованця, допомагати юним футболістам у вирішенні конфліктних ситуацій, формувати правильну мотивацію до занять футболом, акцентувати дітей на навчання та розвиток, а не тільки на максимальний спортивний результат [56, 75].

Установлено, що колегіальний стиль керівництва є найбільш прийнятним та доцільним при роботі з юними футболістами, що допоможе виховати гармонійно розвинену особистість з нормальною самооцінкою та власним «Я».

В сучасній психології визначають індивідуальні стилі діяльності. Формування індивідуального стилю, як правило, обумовлено схильністю людини до того способу виконання поставлених задач, який обумовлений типологічними особливостями нервової системи (темперамент). Такий шлях формування стилю діяльності називають стихійним [14].

Є цілеспрямований, свідомий шлях формування індивідуального стилю діяльності. Він ґрунтується на врахуванні сильних та слабких сторін особистості, його типологічних особливостей. Свідомий шлях формування стилю діяльності залежить від адаптації психічних властивостей людини і якостей до обраної професійної діяльності, вимог від людини здійснення висококваліфікованих дій. В такому випадку можна формувати стиль діяльності на основі певного авторитету, еталону конкретної особистості.

Виділяють наступні індивідуальні стилі педагогічної діяльності [14]:

1. Емоційно-імпровізований стиль. Тренер, який володіє та застосовує такий стиль під час своєї діяльності, орієнтований на процес навчання. Пояснює навчальний матеріал своїм вихованцям цікаво, логічно, але в процесі пояснення часто є відсутнім зворотний зв'язок з учнями. Більше приділяє уваги сильним гравцям. Такий тренер сам активно приймає участь в тренувальному процесі (грає разом з дітьми в ігри, бере на себе ведучі ролі в таких іграх). Любить давати цікаві для нього вправи, важкі елементи навчання дає на самостійне опрацювання, наголошує на тому, що потрібно додатково тренуватися окрім тих тренувань, які є, і активно вивчати важкі технічні прийоми самостійно, під час індивідуальних тренувань. Такий тренер використовує широкий арсенал методів

роботи, йому властиві ініціативність, інтуїтивність, недостатньо серйозне бажання та відношення до процесу закріплення та повторення раніше вивченого навчального матеріалу [14].

2. Емоційно-методичний стиль. Тренер з таким стилем орієнтується на процес та результат навчально-тренувальної роботи, для чого потрібні планування навчально-тренувального процесу, оперативність в діяльності. Він уважно стежить за рівнем підготовленості вихованців, постійно в тренувальному процесі є вправи для повторення та закріплення раніше вивчених техніко-тактичних прийомів. Використовує методи контролю за засвоєнням знань, умінь та навичок. Йому властива зміна форми роботи на тренуванні, хоче, щоб на тренуваннях всі були активними, зацікавленими [14].

3. Розмірково-імпровізаційний стиль. Також властивий тренеру, який орієнтований на процес та результат навчально-тренувального процесу. Для такого тренера є характерні адекватне планування навчально-тренувального процесу, але він проявляє меншу винахідливість у порівнянні з двома попередніми стилями. Любить сприяти на вихованців підказками, уточненнями. Не завжди може дати високий темп в роботі, практично не користується колективним обговоренням, вирішенням проблем в команді. Мало говорить, але більше і уважно може вислухати. Дає можливість кожному вихованцю детально сформулювати свої думки під час розмови з ним [14].

4. Розмірково-методичний стиль. Характерний для тренерів, які орієнтуються здебільшого на результат в навчально-тренувальному та змагальному процесі. Такі тренери адекватно планують навчально-тренувальний процес, проявляючи консервативність у використанні засобів та методів своєї діяльності. У таких тренерів високий методичний рівень. Вони рідко користуються колективним вирішенням поставлених задач. Більше спілкується

із сильними гравцями команди. Особливо ставиться до гравців слабших за рівнем підготовленості. Їм властива рефлексивність [14].

3.4. Зв'язок між віком та самооцінкою тренера

Для постійного бажання, потягу до самовдосконалення та професійного зростання важливим елементом є такий значущий елемент спрямованості кожної особистості, як власна самооцінка. Отримані нами дані свідчать, що низьку самооцінку мають 12 з 14 обстежених тренерів. Найстарший та наймолодший тренери мають низьку самооцінку (К-й – 19 років, 14-й номер – 54 роки). Самооцінка в межах норми виявилася тільки у двох випробуваних тренерів (Л-а – 24 роки, Ч-л – 36 років) (рис. 3.9). Завищеної самооцінки із обстежених немає ніхто, що є логічним, так як людина із завищеною самооцінкою не прагнула б до отримання нових знань, не пішла б на курси підвищення кваліфікації тренерів, оскільки вважає, що вона, як їй здається, і так все знає.

Як свідчать отримані нами результати рівень самооцінки у випробуваних тренерів дитячо-юнацьких футбольних команд не залежить від віку (рис. 3.9, 3.10).

Встановлено помітну різницю між тренерами, які мають низьку самооцінку та в нормі у відсотковому співвідношенні: всього 14% тренерів, які взяли участь у випробуванні мають самооцінку в нормі, тоді як інші 86% мають занижену самооцінку (рис. 3.11).

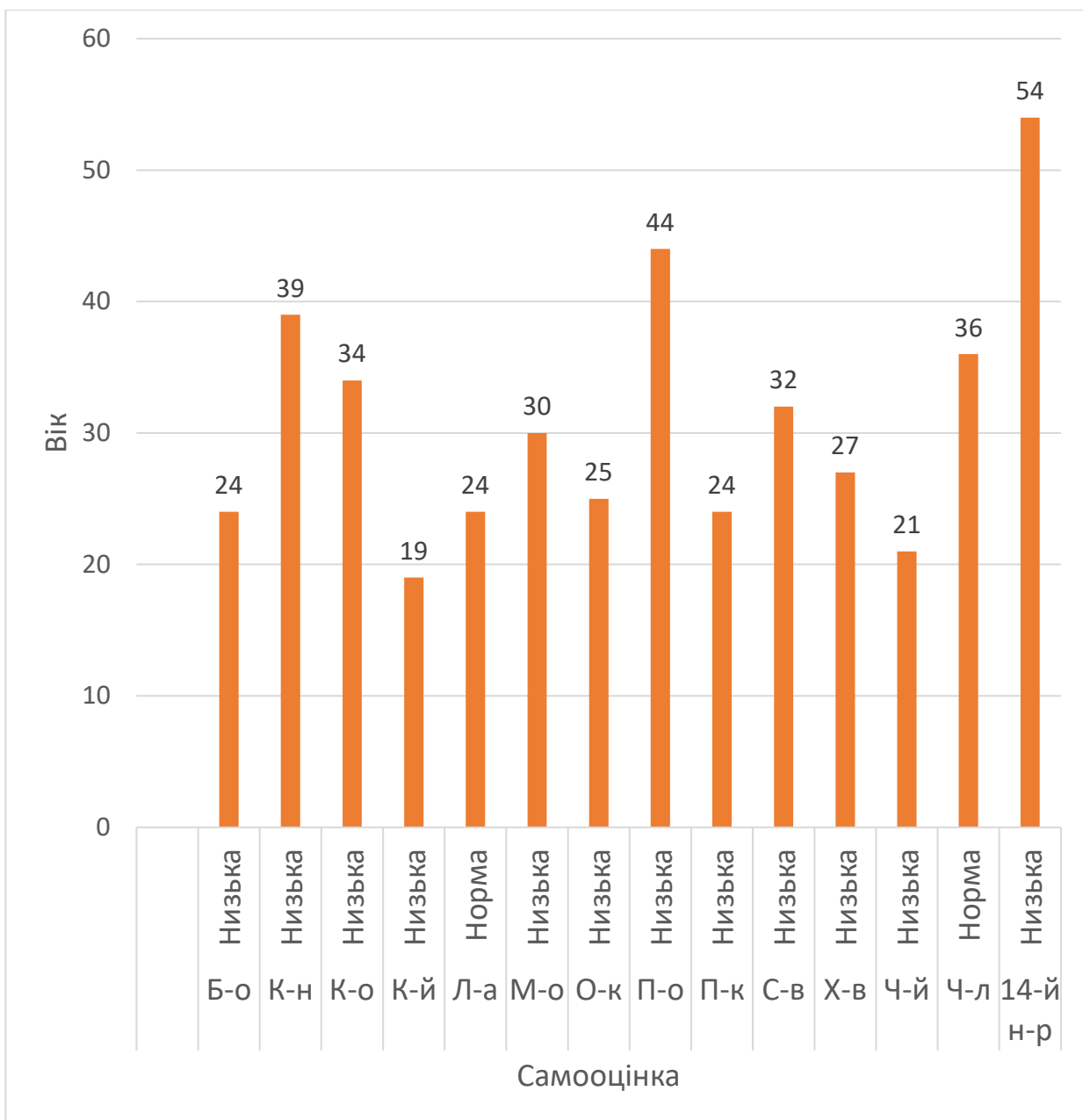

Рис. 3.9. Самооцінка у тренерів дитячо-юнацьких футбольних команд

Рис. 3.10. Середній вік тренерів із низькою самооцінкою та самооцінкою в нормі

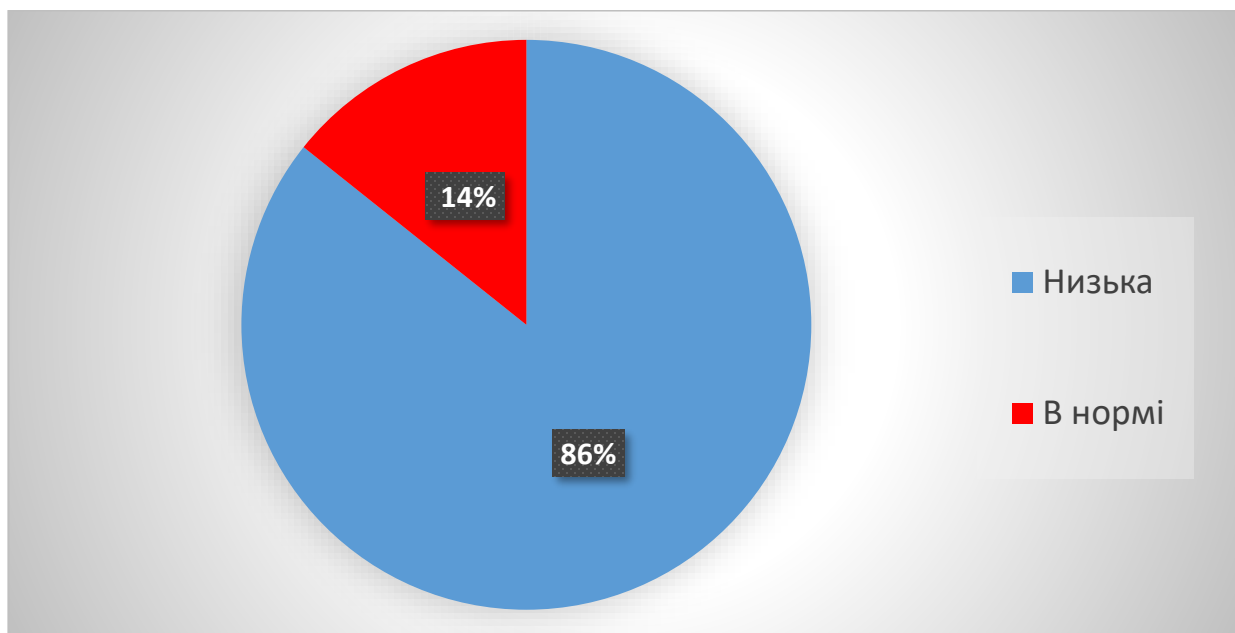

Рис. 3.11. Співвідношення рівня самооцінки у тренерів дитячо-юнацьких футбольних команд, %

3.5. Зв'язок між стажем тренерської діяльності та самооцінкою тренера

Таблиця 3.1

Стаж та самооцінка тренерів

№	П.І.Б.	Стаж тренерської діяльності											Самооцінка			
		Менше року	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10			Не вказав	
1	Б-о						х								0,59	н
2	К-н													х	0,49	н
3	К-о			х											0,65	н
4	К-й	х													0,65	н
5	Л-а													х	0,78	о
6	М-о							х							0,62	н
7	О-к				х										0,27	н
8	П-о												х		0,42	н
9	П-к					х									0,69	н
10	С-в		х												0,65	н
11	Х-в					х									0,22	н
12	Ч-й					х									0,64	н
13	Ч-л							х							0,88	з
14	14-й номер												х		0,63	н

Майже у всіх учасників (окрім двох) низька самооцінка. Саме тому вони прийшли на курси підвищення кваліфікації (не вважають себе професіоналами, бо в них немає відповідних знань та документів, які б підтверджували їх знання та кваліфікацію, хоча, як бачимо, певний стаж, досвід роботи у них є).

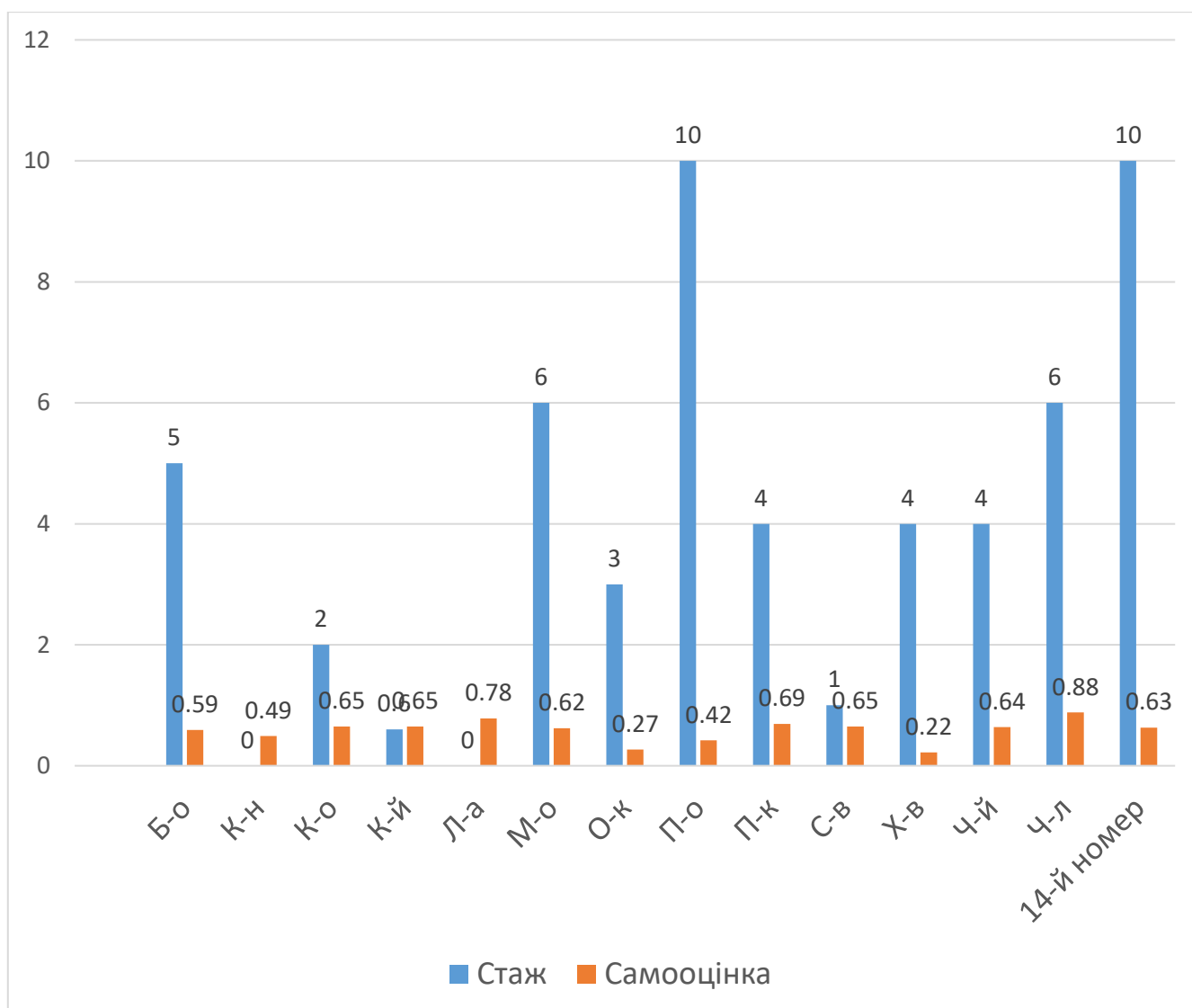

Рис. 3.12. Дані стажу та самооцінки випробуваних тренерів

Примітки: низька самооцінка (н) – нижче 0,75; норма (о) – 0,75-0,80; завищена (з) – вище 0,85

Стаж підпорядковується нормальному закону розподілу (критерій узгодженості Шапіро-Уїлкі склав $W=0,917$; $p=0,201$) і тому використано коефіцієнт кореляції Пірсона. Згідно розрахунків, існує статистично не значущий зворотній зв'язок між стажем й самооцінкою випробуваних ($r=-0,151$; $p>0,05$).

3.6. Взаємозв'язок між проявами двох компонентів темпераменту (екстраверсія-інтроверсія та нейротизм) й рівнем самооцінки тренерів

Цікавими виявилися отримані дані під час вивчення взаємозв'язку між проявами двох компонентів темпераменту (екстраверсія-інтроверсія та нейротизм) й рівнем самооцінки у тренерів. У результаті проведеного аналізу даних було виявлено, що рівень екстраверсії-інтроверсії та нейротизму не корелюють з самооцінкою тренерів. Більш тісний взаємозв'язок із самооцінкою тренерів мав нейротизм (рис.3.13).

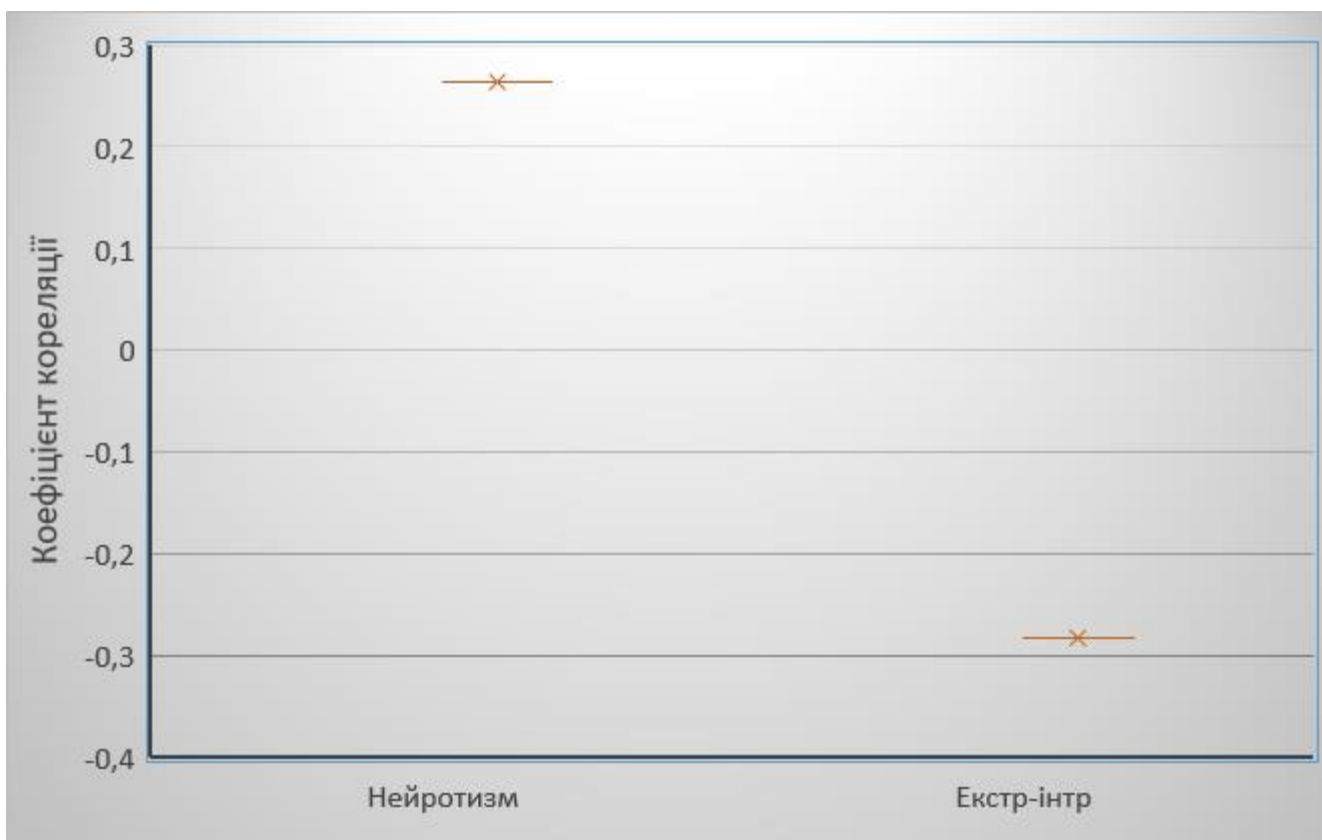

Рис. 3.13. Взаємозв'язок екстраверсії-інтроверсії та нейротизму із самооцінкою тренерів

3.7. Взаємозв'язок даних рухливості нервової системи (НС) (методика Стреляу) та показників за результатами коректурної проби (точність, ефективність, швидкість)

Таблиця 3.2

Дані рухливості (рх.) НС та коректурної проби

№	П.І.Б.	Стреляу	Коректура		
		рх.НС	точність	ефек.	швидкість
1	Б-о	69	0,953	686	1,183
2	К-н	66	0,933	690	1,163
3	К-о	61	0,871	505	0,78
4	К-й	71	не виконав		
5	Л-а	58	0,892	535	0,853
6	М-о	56	0,912	638	1,044
7	О-к	63	0,942	505	0,859
8	П-о	62	0,879	563	0,879
9	П-к	60	0,918	698	1,153
10	С-в	74	0,885	478	0,754
11	Х-в	64	0,968	716	1,257
12	Ч-й	58	0,758	500	0,616
13	Ч-л	55	0,935	711	1,199
14	14-й номер	58	0,652	522	0,439

Рх.НС підпорядковується нормальному закону розподілу (значення критерію узгодженості Шапіро-Уілкі склало $W=0,939$; $p=0,201$), а коректурна точність – ні ($W=0,858$; $p=0,029$). Використано ранговий коефіцієнт кореляції.

Установлено відсутність статистично значущого зв'язку між рх.НС і показником точності за коректурною пробою ($\rho=0,134$; $p>0,05$). Вибірка показників коректурної ефективності не розподілена за нормальним законом: $W=0,869$ при $p=0,040$. Тоді згідно коефіцієнту кореляції Спірмена, який виявився

рівним $\rho = -0,10$, можемо стверджувати, що взаємовплив між показниками методики Я. Стреляу і коректурною ефективністю відсутній ($p > 0,05$).

Водночас вибірка показників коректурної швидкості розподілена за нормальним законом: $W = 0,961$ при $p = 0,736$, отже застосування коефіцієнту кореляції Пірсона довело відсутність статистично значущої кореляції між нейродинамічними показниками (згідно Я. Стреляу) і коректурною швидкістю ($r = 0,212$; $p > 0,05$).

3.8. Залежність даних коректурної проби (точність, ефективність, швидкість) від віку

Таблиця 3.3

Залежність даних коректурної проби (точність, ефективність, швидкість) від віку

№	П.І.Б.	Вік	Коректура		
			точність	ефективність	швидкість
1	Б-о	24	0,953	686	1,183
2	К-н	39	0,933	690	1,163
3	К-о	34	0,871	505	0,78
4	К-й	19	не виконав		
5	Л-а	24	0,892	535	0,853
6	М-о	30	0,912	638	1,044
7	О-к	25	0,942	505	0,859
8	П-о	44	0,879	563	0,879
9	П-к	24	0,918	698	1,153
10	С-в	32	0,885	478	0,754
11	Х-в	27	0,968	716	1,257
12	Ч-й	21	0,758	500	0,616
13	Ч-л	36	0,935	711	1,199
14	14-й номер	54	0,652	522	0,439

Показники коректурної проби, а саме точність й ефективність виконання завдання, не підпорядковуються нормальному закону розподілу: у першому випадку $W=0,858$; $p=0,029$, а в другому $-W=0,869$ при $p=0,040$. При цьому вибірка показників коректурної швидкості розподілена за нормальним законом: $W=0,961$ при $p=0,736$.

За коефіцієнтом кореляції Спірмена не встановлено статистично значущого зв'язку між віком і показниками точності ($\rho=-0,143$; $p>0,05$) та ефективності ($\rho=0,033$; $p>0,05$) за методом коректурної проби.

За коефіцієнтом кореляції Пірсона, статистично значущий зв'язок між віком і коректурною швидкістю ($r=-0,382$; $t_r=1,432<1,782=t_{кр}$; $p>0,05$) відсутній.

3.9. Психограма особистості тренера в дитячо-юнацькому футболі

Психограмою є система координат, на осі якої відображені показники оптимального розвитку психічних параметрів тренера. Якщо розвивати ці показники – це дозволить тренеру ефективніше виконувати свої функції під час роботи з футбольною командою [11].

Аналізуючи результати психограм тренерів (рис. 3.14, 3.15) із холеричним темпераментом та іншими типами темпераменту (сангвінічний, меланхолійний, флегматичний), можна побачити, що вони майже однакові. У тренерів з іншими типами темпераменту психограма трошки зміщена вліво – у них трошки вищі показники: настрої, швидкість в зорово-руховій системі, самопочуття. Помітні відмінності в екстраверсії: цей показник більший у тренерів з холеричним типом темпераменту, як і рівень нейротизму.

Рис. 3.14 Психограма тренерів із холеричним типом темпераменту

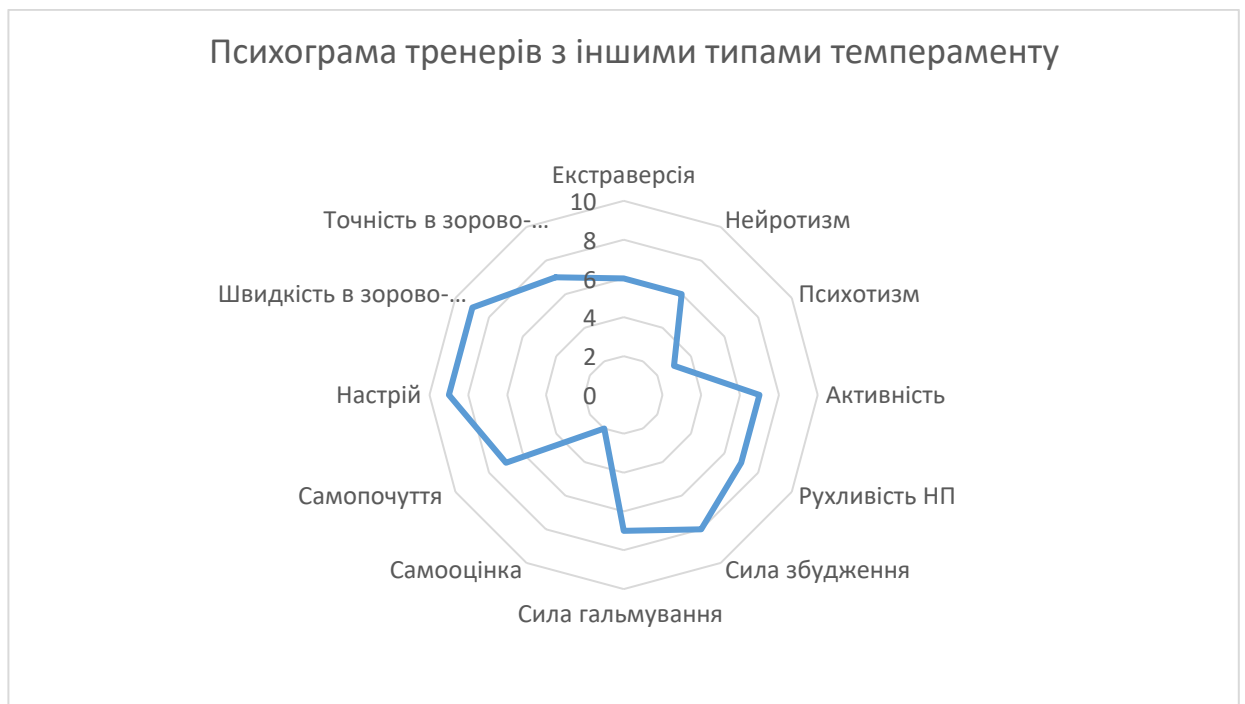

Рис. 3.15 Психограма тренерів з іншими типами темпераменту

Таким чином результати проведеного дослідження дають нам підстави вважати, що найкращим варіантом на посаду тренера дитячо-юнацьких футбольних команд є тренер із холеричним типом темпераменту. Особистісні характеристики тренерів з таким типом темпераменту будуть сприяти позитивним взаємовідносинам тренера з вихованцями, розумінню їх потреб та стану, оскільки такі особистості відрізняються більшою чутливістю, справедливістю, працьовитістю та іншими позитивними якостями. Вони швидше реагують на будь-яку зміну ситуації (наприклад, вчасно помічають, коли футболіст стомився і йому потрібна заміна під час гри, коли футболіст може працювати краще, а зараз він не в своєму найкращому фізичному чи психологічному стані тощо).

Висновки до розділу 3

У результаті досліджень було отримано дані про самооцінку, темперамент, силу нервової системи, точність, ефективність, швидкість в зорово-руховій системі, а також, яка залежність досліджуваних характеристик від віку та стажу тренера.

Самооцінка в даному дослідженні не залежить від віку та стажу: і найстарший учасник дослідження має низьку самооцінку, і найменший. Два найдосвідченіших тренера мають низьку самооцінку. Це свідчить про те, що самооцінка людини формується ще з дитинства, під впливом батьків, тренерів, друзів та інших оточуючих, особливо залежить від тих людей, які для нас близькі та значущі, тобто в процесі соціалізації.

Переважає кількість тренерів має холеричний тип темпераменту. Це означає, що такі люди мають слабку нервову систему. Проте для футбольного тренера даний тип темпераменту є хорошим варіантом, адже люди з таким типом

чутливі, справедливі, чесні, працьовиті, старанні, приймають виклики, надійні. Але одночасно це означає, що якщо не навчитися тренеру із холеричним типом темпераменту контролювати себе, то яким би професіоналом, тактиком та стратегом високого рівня він би не був, успіхів йому важко буде досягти в дитячо-юнацькому футболі. Лише одне зайве, грубе слово, нерозсудливий вчинок може ранили дитину, і вона в найкращому випадку знайде собі іншу команду, а в найгіршому – покине колись улюблений вид спорту.

На основі узагальнення теоретичних даних, передового практичного досвіду визначено, яка поведінка, стилі керівництва існують та які з них є ефективними при роботі з юними футболістами. З дітьми та юнаками тренер повинен: поводитися ввічливо, враховувати індивідуальність кожного вихованця, допомагати юним футболістам у вирішенні конфліктних ситуацій, формувати правильну мотивацію до занять футболом, акцентувати дітей на навчання та розвиток, а не тільки на максимальний спортивний результат.

Установлено, що колегіальний стиль керівництва є найбільш прийнятним та доцільним при роботі з юними футболістами, що допоможе виховати гармонійно розвинену особистість з нормальною самооцінкою та своїм «Я».

Більшість тренерів мають слабку нервову систему. Для тренерської діяльності це не є погано, такі тренери чутливі до своїх вихованців, вчасно реагують на подразники (наприклад, вчасно помічають, коли футболіст стомився і йому потрібна заміна під час гри, коли футболіст може працювати краще, а зараз він не в своєму найкращому стані та ін.). Однак такі тренери схильні до різких змін настрою. Варто зробити помилку або декілька помилок, і хороший тренер відразу перетворюється в крикливого та злого. Проте можна і варто працювати над контролем своїх емоцій. Якщо тренер помічає в собі таку манеру поведінки (неадекватна реакція на невдачі, помилки вихованців), то варто звернутися до спортивного психолога.

У результаті проведеного аналізу даних було виявлено, що рівень екстраверсії-інтроверсії та нейротизму не корелюють з самооцінкою тренерів. Більш тісний взаємозв'язок із самооцінкою тренерів має нейротизм.

ВИСНОВКИ

1. Робота тренера в дитячо-юнацькому футболі є багатогранною та багатофункціональною, яка не обмежується тільки проведенням тренувань, підготовкою до змагань та участю в них. Тренер має володіти спеціальними педагогічними здібностями і пам'ятати, що в першу чергу він працює з дітьми і має значущий вплив на становлення їхньої особистості.

Професійна діяльність тренера має як схожі з іншими педагогічними професіями риси, так і специфічні, які досить сильно відрізняють її від інших, оскільки тренер часто стає для спортсмена референтною особою, яку останній повсякденно бачить на тренуваннях та під час змагань, і поведінку якої починає копіювати. Тому, як свідчать дані науково-методичної літератури та мережі Інтернет, особистість тренера значно впливає на поведінку, світогляд, становлення особистості юного спортсмена. З огляду на зазначене, вивчення психологічних складових особистості тренера є актуальним.

2. Управління в спорті – це свідомо дія людини (тренера), яка спрямована на суспільну систему або на її окремі групи, в даному випадку, в сфері спорту. Виконуючи зазначену функцію, тренер забезпечує оптимальне становлення і розвиток, використовуючи властиві людству об'єктивні закономірності розвитку дитини як особистості. Виконуючи соціальну функцію, яка виявляється в організаційно-тренувальній діяльності, тренер забезпечує ефективність розвитку спортсмена, команди для досягнення важливих цілей та завдань, які стоять перед ними.

3. Аналізуючи особистість тренерів зіркових футболістів (Ліонеля Мессі, Кріштіану Роналду, Йохана Кройфа, Рууда Гуллита), які тренували їх в юному віці, необхідно констатувати, що ці відомі футбольні спеціалісти розвивали в них ініціативу, сміливість під час гри, та спонукали їх отримувати задоволення від гри. Ці тренери були педагогами, порадиниками, часто навіть батьками.

На сьогодні діти дуже рано починають займатися футболом (батьки вже з трьох років приводять дітей в секцію) в різних закладах, де нехтують розвитком творчості та самостійності, де діти виконують тільки те, що їм скаже тренер. Що, як зазначають багато науковців, є негативним моментом для розвитку талановитої молоді.

4. Серед психологічних властивостей особистості тренерів, які працюють з юними спортсменами-футболістами провідне місце займають нейродинамічні, які складають основу формування й вдосконалення більшості особистісних характеристик. Отримані результати свідчать, що більшість тренерів, які взяли участь в дослідженні, мають слабку нервову систему. Для тренерської діяльності цього прояву нервової системи позитивним є прояв чутливості тренера до своїх вихованців; такі особи вчасно реагують на прояви зміни поведінки юних спортсменів, але й потребують постійного контролю власної поведінки через можливості емоційного зриву у гострих стресових ситуаціях.

5. Переважна кількість тренерів, які взяли участь в дослідженні, мають холеричний тип темпераменту, що пов'язане з переважанням у них слабкої нервової системи. Проте для успішної спеціалізації у футболі тренер із холеричним типом темпераменту є хорошим варіантом, оскільки особи з цим типом темпераменту чутливі, справедливі, чесні, працьовиті, старанні, хоробро приймають виклики, надійні.

6. Проведене дослідження свідчить: колегіальний стиль керівництва є найбільш прийнятним та доцільним при роботі тренера з спортивною командою юних футболістів, що сприятиме вихованню гармонійно розвиненої особистості спортсмена; стиль керівництва не залежить від віку тренера - директивно-колегіальний стиль керівництва виявлено у трьох людей, кому більше тридцяти років, одному з них 19 років. Колегіальний стиль керівництва виявлено як у

найстаршого в нашому дослідженні тренера, так і в молодих дитячо-юнацьких тренерів, яким відповідно 21 та 24 роки.

7. Самооцінка, згідно отриманих даних, не залежить від віку та стажу: і найстарший учасник дослідження має низьку самооцінку, і найменший. Два найдосвідченіших тренера мають низьку самооцінку. Це свідчить про те, що наша самооцінка формується ще з дитинства, під впливом соціального оточення: батьків, тренерів, друзів та інших, і особливо залежить від тих людей, які для нас близькі та значущі.

8. Отримані дані під час вивчення взаємозв'язку між проявами двох компонентів темпераменту (екстраверсія-інтроверсія та нейротизм) й рівнем самооцінки у тренерів свідчать, що рівень екстраверсії-інтроверсії та нейротизму не корелює з самооцінкою тренерів. Більш тісний взаємозв'язок із самооцінкою тренерів має нейротизм.

9. Установлено відсутність статистично значущого зв'язку між показниками рухливості нервової системи і коректурною точністю ($\rho=0,134$; $p>0,05$). Вибірка показників коректурної ефективності не розподілені за нормальним законом: $W=0,869$ при $p=0,040$. Згідно коефіцієнту кореляції Спірмена, який виявився рівним $\rho=-0,10$, можемо стверджувати, що взаємовплив між показниками рухливості нервової системи і коректурною ефективністю відсутній ($p>0,05$).

Вибірка показників коректурної швидкості розподілена за нормальним законом: $W=0,961$ при $p=0,736$ і коефіцієнт кореляції Пірсона дає підстави стверджувати про відсутність статистично значущої кореляції між показниками рухливості нервової системи і коректурною швидкістю ($r=0,212$; $p>0,05$).

10. В проведеному дослідженні коректурна точність й коректурна ефективність не підпорядковуються нормальному закону розподілу: у першому випадку $W=0,858$; $p=0,029$, а в другому $-W=0,869$ при $p=0,040$. При цьому

вибірка показників коректурної швидкості розподілені за нормальним законом:
 $W=0,961$ при $p=0,736$.

За коефіцієнтом кореляції Спірмена, не встановлено статистично значущого зв'язку між віком і коректурною точністю ($\rho=-0,143$; $p>0,05$) та коректурною ефективністю ($\rho=0,033$; $p>0,05$).

За коефіцієнтом кореляції Пірсона, статистично значущий зв'язок між віком і коректурною швидкістю ($r = -0,382$; $t_r = 1,432 < 1,782 = t_{кр}$; $p > 0,05$) відсутній.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александрова ЮИ., редактор. Психофизиология. Учебник для вузов . СПб.: Питер; 2001. 496 с.
2. Амонашвили ША. Единство цели: Пос. для учителя. М.: Просвещение, 1987. 206 с.
3. Бабушкин ГД. Коммуникативная компетентность как фактор развития субъективных отношений в спортивной деятельности. Омск; 1993. с. 44-47.
4. Бабушкин ГД. Специфика деятельности тренера. Омск: ОГИФК; 1985. 68 с.
5. Бабушкин, Г.Д. Психологические основы формирования профессионального интереса к педагогической деятельности. Омск; 1998. 181с.
6. Байрачний ОВ. Пріоритетність спортивного результату як головний деструктивний фактор в системі підготовки юних футболістів 6-13 років. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15 Науково-педагогічні проблеми фізичної культури. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова; 2021. 8 (139)16-19.
7. Бандурка АМ., Бочарова СП., Землянская ЕВ. Психология управления. Харьков: ООО «Фортуна-пресс»; 1998. 464с.
8. Бушуева ТН. Формирование имиджа спортивного тренера как фактора результативности соревновательной деятельности. [диссертация] Челябинск; 2007. 181 с.
9. Варди, Джейми. Из неоткуда : автобиография / Джейми Варди ; [пер. с англ. Якупова БР.]. Москва : Издательство «Э»; 2017. 336 с.
10. Воронова ВИ., Ковальчук ВИ. Особенности проявления выгорания личности тренера в процессе профессиональной деятельности. Ж. Наука в олимпийском спорте. 2016 1:46-50.
11. Воронова ВІ. Психологія спорту: навч. посіб. 3-тє вид., без змін. К.: Національний університет фізичного виховання і спорту України, вид-во «Олімп. л-ра»; 2017. 272 с.
12. Воцанин АВ. Метод рефлексивной референции (означения) актуального опыта деятельности тренера. Спортивный психолог. 2012; 2 (26): 67-72.
13. Гардина ЛГ. Педагогические аспекты отношений «Тренер-спортсмен» на примере студентов технического вуза. Материалы международного психолого-педагогического симпозиума памяти профессора Вадима Альбертовича Родионова . «Новая книга»; 2017. 208 с.
14. Гогунев ЕН., Мартыанов БИ. Психология физического воспитания и спорта: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. 2-е изд., дораб. М.: Издательский центр «Академия»; 2004. 224 с.

15. Годик МА. Спортивная метрология: Учебник для институтов физ. культ. — М.: Физкультура и спорт; 1988. 192с.
16. Горбунов ГД. Психопедагогика спорта. Москва: Издательство Юрайт; 2020. 269 с.
17. Григорьянц ИА. Психолого-педагогическое мастерство современного тренера-преподавателя. Спортивный психолог. 2016; 1 (7): 4-8.
18. Гуллит,Рууд. Как смотреть футбол. Руководство диванного эксперта / Рууд Гуллит ; пер. с англ. Александра Коробейникова. М. : Манн, Иванов и Фебер; 2017. 336 с.
19. Гільєм Балаге. Мессі; переклад з англійської Юрія Скавінського. Львів : Видавництво Старого Лева; 2019. 728 с.
20. Гільєм Балаге. Роналду; переклад з англійської Христини Демидюк. Львів : Видавництво Старого Лева; 2019. 432 с.
21. Елисеев ОП. Практикум по психологии личности. 2-е изд., испр. и перераб. СПб; Питер; 2008. 512 с.
22. Жмарев НВ., Филиппов СС. Менеджмент в сфере физической культуры и спорта. М.: Советский спорт; 2015. 240 с.
23. Зацюрский ВМ. Основы спортивной метрологии. М.: Физкультура и спорт; 1979. 152 с.
24. Ильин ЕП. Дифференциальная психология трудовой деятельности. СПб.: Питер; 2008. 432 с.
25. Ильин ЕП. Психология спорта, СПб.: Питер; 2012. 277 с..
26. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. СПб. Питер; 2002.544 с.
27. Ильин ЕП. Мотивация и мотивы. СПб.: Питер; 2008. 512 с.
28. Ильин ЕП. Психология индивидуальных различий. СПб.: Питер; 2004. 701 с.
29. Ильин ЕП. Психология спорта. СПб.: Питер; 2019. 352 с.
30. Ильина НЛ. Психология тренера: учеб. пособие. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та; 2016. 109 с.
31. Карсон, Майк. The Manager. Как думают футбольные лидеры [пер. с англ. Е. Козловой]. 2-е изд., испр. Москва : Эксмо; 2019. 352 с.
32. Ковальчук ВІ. Особистісні детермінанти професійного вигорання тренерів в спорті [дисертація] НУФВСУ. Київ; 2016. 187 с.
33. Коломейцев ЮА. Социально-психологический климат спортивного коллектива: структура и пути оптимизации [диссертация] Минск; 2001. 208 с.
34. Корх АЯ. Книга спортсмена, тренера и команды единомышленников Рос. гос. ун-т физ. культуры, спорта и туризма. М.:Флинта:Наука; 2004. 367 с.

35. Крис Брэйди, Майк Форд, Карло Анчелотти. Мягкое лидерство. Завоеывая сердца, умы и трофеи [пер. с англ. Манчев А.]. Киев: Вундертим; 2016. 189 с.
36. Кройф, Йохан. Автобиография [пер.с англ. Кагчалова АА.] Москва : Эксмо; 2019. 352 с.
37. Крощенко А. Новая методика обучения юных футболистов. Футбол-профи; 2006. 2(3):50-53.
38. Кузьмина НВ. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. М.: Высшая школа, 1990. 119 с.
39. Лубышева ЛИ. Женщина и спорт: социальный аспект. Теория и практика физической культуры; 2000; 6:13-6.
40. Малкин ВР., Рогалева ЛН. Исследование взаимоотношений тренер-спортсмен в спорте высших достижений. Спортивный психолог; 2010; 2 (20): 39-43.
41. Марков КК. Тренер – педагог и психолог. Иркутск; 1999. 252 с.
42. Маркова АК. Психология профессионализма. М.: Знание; 1996. 308с.
43. Мартенс Райнер. Успешный тренер. Пер. с англ. М.: Человек; 2014. 440 с.
44. Мейер, М. Хиддинк: Гус всемогущий [пер. с англ. Е. Вергизаевой]. СПб. : Амфора; 2008. 254 с.
45. Мельник ЕВ. Психология тренера: теория и практика: методические рекомендации. ВГУ имени ПМ. Машерова; 2014. 58 с.
46. Мельник ЕВ., Шемет ЖК., Силич ЕВ. Психология личности и деятельности тренера Минск: БГУФК; 2014. 238 с.
47. Мерлин ВС. Очерк интегрального исследования индивидуальности. М.: Педагогика; 1986. 256 с.
48. Морозов АГ. Социально-педагогические факторы, определяющие успешность педагогической деятельности тренера: на примере гребного спорта [диссертация] Москва; 2002. 142 с.
49. Москвин ВА, Москвина НВ, Ковалевский АГ, Шумова НС. Психологическая и психофизиологическая диагностика регуляторных процессов в спорте: Методические рекомендации. М.: НИИ спорта РУГУФКСМиТ; 2013. 63 с.
50. М'ясоїд ПА. Курс загальної психології: підручник: у 2т. К.: Алерта, 2013. Т. 2. 758 с.
51. Невелінг Ельмар. Юрген Клопп. Біографія пер. з нім. Євгенія Кузнєцова. К. : Наш формат; 2019. 344 с.
52. Немтинов АА. Влияние психолого-педагогических особенностей личности тренера на результативность спортсмена (на примере футбола). МБОУ ДОД ДЮСШ, Уварово; 2014. 56с.

53. Неретин АВ. Компетентность тренера в создании положительного социально-психологического климата в спортивной команде. Волгоград; 2017. 187 с.
54. Николаев АН. Психологическая специфика деятельности тренера ДЮСШ. Физическая культура; 2003; 4: 28-32.
55. Николаенко ВВ., Воронова ВИ. Тренерский подход к подготовке юных футболистов. / Ж. Наука в олимпийском спорте. №3, 2014. С.62-69.
56. Николаенко ВВ. Шамардин ВН. Многолетняя подготовка юных футболистов. Путь к успеху: учебно-методическое пособие. Киев: Саммит-книга; 2015. 360 с.
57. Николаенко ВВ, Воронова ВИ. Тренерський підхід до підготовки юних футболістів. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2014;1: 8-14
58. Петровська ТВ. Майстерність спортивного педагога: навч. посіб. Київ: Олімпійська література; 2015. 184 с.
59. Петровская Т., Малиновский А. Личностные детерминанты формирования функционального имиджа тренера по футболу при работе с командами разного уровня. Наука в олимпийском спорте; 2018. (1):66-71.
60. Петровська ТВ. Педагогіка. Дидактичні матеріали: навч. посіб. 2-ге вид., без змін. К.: Національний університет фізичного виховання і спорту України, вид-во «Олімп. л-ра»; 2018. 180 с.
61. Петровська ТВ., Воронова ВІ., Гринь ОР. та ін. Петровська ТВ, редактор. Технології психолого-педагогічного супроводу та розвитку суб'єктів спортивної діяльності. К.: Видавець Позднишев; 2021. 166 с.
62. Платонов ВН. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практические приложения: в 2 кн. К.: Олимп. лит.; 2015. Кн. 1. 680 с.
63. Платонов ВН. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практические приложения: в 2 кн. К.: Олимп. лит., 2015. Кн. 2. 2015. 752 с
64. Полозов АА., Полозова НН. Модули психологической структуры в спорте. М.: Советский спорт; 2009. 296 с.
65. Пономаренко П. Учись видать поле: практическое пособие по детскому футболу. Донецк: РИП «Лебедь»; 1994. 112с.
66. Пономарев ЯА. Психология творчества. М.; 1976. 304 с.
67. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. Самара: Издательский дом «Бахрах-М»; 2001. 672 с.
68. Прохоров ВН. Педагогическая позиция тренера как воспитателя. Вопросы становления и самореализации специалиста: психопедагогический аспект: Матер.межвуз.научно-практ.конф. СПб.: СПбГАФК им. П.Ф. Лесгафта; 1997. 27-9.

69. Психология физической культуры. Учебник для ВУЗ физ.культ. М.: Спорт; 2016. 624 с.
70. Райгородский ДЯ., редактор. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Самара: Издательский Дом «БАХРАХ»; 1998. 672 с.
71. Райнер Мартенс. Успешный тренер. Пер. с англ. М.: Человек; 2014. 440 с.
72. Решетень ИН., Кобер ИХ., Прохорова МВ. Основы педагогического мастерства тренера: Учеб. пос. Малаховка: МОГИФК; 1986. 55с.
73. Ринус Михелс. Тимбилдинг: путь к успеху; [пер. с англ. Кулаков С.]. – Харьков: Вундертим; 2016. 262 с.
74. Рогов ЕН. Настольная книга практического психолога: учеб. Пособие: в 2 кн. 2-е изд., перераб. и доп. / Е.Н. Рогов. – М.: ВЛАДОС; 1999. 480 с.
75. Родионов АВ., Родионов ВА. Психология детско-юношеского спорта. М.: Физическая культура; 2013. 277 с.
76. Романина ЕВ, Романин ЕА. Особенности формирования индивидуального стиля тренера в процессе профессиональной деятельности. Теория и практика физической культуры. 2006; 6:18-24.
77. Роменец ВА., Маноха ІІ. Історія психології ХХ століття: навч. посібник / ВА. Роменець, ІІ. Маноха; вст. ст. В.О. Татенка, Т.М. Титаренко. – Вид. 3-тє. К.: Либідь; 2017. 1056 с.
78. Руни, Уэйн. Автобиография; [пер. с англ. Р. Копылова]. Москва : Эксмо; 2018. 384 с.
79. Савенков ГН. Педагогические способности тренеров. Волгоград; 1979. 49 с.
80. Сафонов В. Психология спортсмена: слагаемые успеха. СПб.: ООО Издательство Спорт; 2017. 89 с.
81. Скляр НА. Психолого-акмеологические условия формирования профессионально-педагогической эмпатии у будущих специалистов по физической культуре и спорту [диссертация] Кострома; 2005. 232 с.
82. Соломонко ВВ. Футбол: підруч. для студ. вищ. навч. закл. 3-тє вид., перероб. і допов. К.: НУФВСУ, вид-во «Олімп. л-ра»; 2014. 304 с.
83. Стамбулова НБ. Динамика когнитивного, эмоционального и поведенческого компонентов отношения «спортсмен — тренер» на протяжении спортивной карьеры / Психология и педагогика новый синтез: Матер. 24-й науч. конф. / Под ред. А.Н. Николаева. — СПб.: СПбГАФКим. П.Ф.Лесгафта; 1998. с. 67 —68.
84. Тайна интеллекта: Размышления о возможностях человеческого разума.- Харьков: РИП «Оригинал»; Фортуна-Пресс; 1996. 589 с.
85. Тимофеев ВИ., Филимоненко Ю.И. Психодиагностика цветопредпочтением (краткое руководство практическому психологу по использованию цветового теста М.Люшера). Л., ВНИИФК; 1990. 43с.

86. Труднев ИВ. Особенности формирования индивидуального стиля тренера в профессиональной деятельности [диссертация]; РГУФК.М.; 2005. 122 с.
87. Тулебаева АБ. Социально-психологические особенности личности тренера. В: Широков О.Н. Материалы X Междунар. науч.–практ. конф. Чебоксары, 31 дек. 2016 г. В 2 т. Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс»; 2016. Т. 1 с. 150-158.
88. Уэйнберг РС., Гоулд Д. Основы психологии спорта и физической культуры. – Киев: Олимпийская литература. 2001. - 335с.
89. Ушхо ЮД. Формирование основ авторитета тренера - преподавателя в процессе профессиональной подготовки: на примере футбола [диссертация] Майкоп; 2007. 159 с.
90. Фергюсон Алекс, Моріц Майкл. Менеджмент у стилі «Манчестер Юнайтед». Як стати чемпіоном пер. з англ. Дмитро Кожедуб. К.: Наш формат; 2018. 280 с.
91. Фролова МИ., Морозов АС. Социально-психологические компоненты модели эффективного тренера. Теория и практика физ. Культуры\$ 1981. 3:11-15.
92. Шовковський О. Усе в твоїх руках. К. : Видавнича група КМ-БУКС; 2018. 264 с.
93. Якимов АМ. Основы тренерского мастерства: учеб.-метод. пособие. М.: Terra-Спорт; 2015. 131 с.
94. Яковлева БП., Бабушкин ГД., редактор. Психология физической культуры.М.: Спорт; 2016. 624 с.